

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 272-282.7(497.4)

Prejeto: 19. 1. 2023

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND DISCUSSIONS

Rokopisni misal Ms 2000 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, imenovan Slavinski

JANEZ HÖFLER

zasl. prof. ddr.

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: janez.hoefler@ff.uni-lj.si

Izvleček

Prispevek obravnava rokopisni misal Ms 2000 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, znan kot Slavinski misal. Po podatkih v kolofonu v rokopisu je bil kupljen 25. oktobra 1481 za potrebe podružnične cerkve sv. Danijela v Zalogu pri Postojni. Analiza rokopisa je pokazala, da gre za misal oglejskega obreda, vendar je veliko besedil prevzetih iz salzburškega misala in drugih misalov z območja severno od Alp. Napisan je bil v Augsburgu, medtem ko so iluminirane inicialke delo nekega iluminatorja iz delavnice Johannesa Bämlera. Pod glavno besedilo podpisani Franciscus Preining je bil verjetno mlajši brat bolj znanega Jörga Preininga, vendar njegova vloga pri nastajanju rokopisa ni jasna. Možno je, da je bil vodja pisarske delavnice ali trgovec z rokopisi.

Abstract

MANUSCRIPT MISSAL MS 2000 OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY
LIBRARY IN LJUBLJANA, KNOWN AS SLAVINSKI

The subject of this article is the manuscript missal MS 2000, kept at the National and University Library in Ljubljana and known as the Slavinski Missal. According to the information in the colophon in the manuscript, it was purchased on October 25, 1481, for the needs of the filial church of St Daniel in Zalog, near Postojna. Analysis of the manuscript has shown that it is a missal of the Aquileian Rite, though many texts are taken from the Salzburg missal and other missals from the area north of the Alps. It was written in Augsburg, while the illuminated initials are the work of an illuminator from the workshop of Johannes Bämle. Franciscus Preining, signed beneath the body text, was probably the younger brother of the more famous Jörg Preining, but his role in the creation of the manuscript is unclear. It is possible that he was the head of a scribal workshop or a dealer in manuscripts.

Ključne besede:

rokopisni misal,
1481,
Zalog pri Postojni,
oglejski obred,
Augsburg,
Johannes Bämle,
Franciscus
Preining

Key-words:

manuscript
missal, 1481,
Zalog pri Postojni,
Aquileian Rite,
Augsburg,
Johannes Bämle,
Franciscus
Preining

Uvod

Leta 2018 se je slovenska kulturnozgodovinska dediščina obogatila s tako imenovanim Slavinskim misalom, pergamentnim rokopisnim kodeksom iz druge polovice 15. stoletja, nekdanj last podružnične cerkve sv. Danijela v Zalogu pri Postojni, ki ga je z antikvarnim nakupom pridobila Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. O njem je – še pred nakupom – v strokovni literaturi pisal Marijan Smolik,¹ nedavno pa je doživel tudi kodikološko analizo Nataše Golob.² Rokopis je obveljal kot delo, ki naj bi ga posebej za cerkev v Zalogu naročili in, po kolofonu sodeč, kupili leta 1481, in sicer v Nürnbergu, kar naj bi se videlo po slogu iluminiranih inicialk. Ker gre za posebej dragoceno pričo naše preteklosti, se mi zdi potrebno, da rokopis strokovni javnosti predstavim nekoliko bolj poglobljeno, čeprav bi njegova celostna predstavitev zahtevala znanstveno monografijo.

Za boljše razumevanje naj na začetku podam nekaj osnovnih definicij. Misal je, povedano na kratko, knjiga z besedili za maše, tako nespremenljivimi (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei) kot spremenljivimi. Spremenljivi deli (po tridentinskem in nato po drugem vatikanskem koncilu malo drugačni kot v srednjem veku) si sledijo v tem vrstnem redu. Najprej introit (vstopni spev), zatem oratio (glavna prošnja), berilo, gradual (stopniški spev), tractus (nadaljevalni spev), aleluja z verzom, sekvenca (pesem slednica), evangelij, ofertorij (darovanjski spev), secreta (prošnja nad darovi), communio (obhajilni spev) in complenda (ali ad complendum; prošnja po obhajilu, danes postcommunio). Glede sekvenc – poimenovanje po tem, ker so sledile aleluji – je treba povedati, da gre v osnovi za standardni repertoar sanktgallenskega meniha Notkerja Balbulusa (ok. 840–916), v znatnem številu pa tudi za najrazličnejša mlajša besedila v pesniški obliki, a jih je tridentinski koncil vzporedno z obvezno uporabo rimskega misala prepovedal razen štirih najznamenitejših, in še ena od teh štirih, *Dies irae, dies illa* v maši za umrle, je bila sedem let po drugem vatikanskem koncilu črtana. Za nas je pomembno tudi to, da rimski misali že od prvega tiskanega leta 1474 sekvenc nimajo oziroma jih imajo le tisto peščico, ki jih je tridentinski koncil ohranil. Kar zadeva razporeditev maš, je misal razdeljen v dva dela. Prvi del, maše svetih časov (temporal), vsebuje mašna besedila za nedelje od začetka cerkvenega leta (prvi advent) do zadnje nedelje po sv. Trojici in Kristusove praznike, z vigilijami (mašami na predvečer nedelj in praznikov ali bedenj) ter mašami za posamezne dni v tednu, kadar je to predpisano. Drugi del (sanktoral) ima maše za svetnike skupaj z Marijinimi od začetka cerkvenega leta (z mašo za praznik sv. Andreja apostola) do konca. Stalni sestavni del misala je tudi mašni kanon ali slovalo svete maše (canon missae; *Te igitur, clementissime pater*), vélika evharistična molitev, ki jo uvajajo prefacije (uvodni spevi). Običajno ga najdemo med temporalom in sanktoralom, včasih pa je vrinjen pred velikonočno obredje ali za nedeljo sv. Trojice. V srednjeveških rokopisih in tudi poznejših tiskanih misalih ga pogosto uvaja celostranska upodobitev Križanega, običajno v navzočnosti Marije in Janeza evangelista, tako imenovana kanonska slika. Omeniti moramo še koledar, v osnovi takšen, kot je še danes, z vpisanimi prazniki. Njegovo običajno mesto je na začetku misala.

Pojasniti moramo še pojem obreda v liturgiji. V zahodni, latinski Cerkvi poznamo, strogo gledano, štiri liturgične obrede, ki izvirajo še iz prvih stoletij krščanstva. To so rimski, ambrozijanski ali milanski (imenovan po sv. Ambro-

¹ Smolik: Latinski rokopisni misal; nekoliko izboljšana različica tega članka Smolik: Slavenski kodeks.

² Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 84–91. Kodeks je digitaliziran in dosegljiv na medmrežju; Misal (iz Slavine): <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-QKWNLTOR> (dostop: 17. 1. 2023).

žu), galikanski, ta na območju nekdanje Galije in prvotne frankovske države, in mozarabski na Iberskem polotoku. Medtem ko sta galikanski in mozarabski že v srednjem veku z uvajanjem prvin iz rimskega obreda usahnila, se je milanski, s strani Cerkve uradno priznan, ohranil do danes. Vsi ti obredi so razvili tudi svoje liturgično petje, imenovano koral. Tako poznamo gregorijanski (rinski, imenovan po papežu Gregorju Vélikem), ambrozijanski, galikanski in mozarabski koral, ki se med seboj precej razlikujejo. Zakaj to pojasnilo? Tudi v našem primeru govorimo o obredu, namreč oglejskem (po italijansko tudi *il rito patriarchino*), razširjenem na vplivnem območju oglejskega patriarhata, kamor je sodil tudi velik del slovenskega ozemlja. Tudi oglejski obred, izoblikovan pod močnim vzhodnjaškim vplivom, ima svoje korenine v prvih stoletjih krščanstva, a ga je že po prizadevanju patriarha Pavlina II. (778–802), privrženca Karla Velikega v njegovem poenotenju frankovske države, izpodrinil rinski. Seveda so se v liturgiji oglejske cerkve ohranile določene prvine starega obreda, vendar za nas, ki se ukvarjamo z misalom, to ni pomembno. S patriarhom Pavlinom je oglejska cerkev namreč prevzela rinski mašni obred, razlike so le v koledarju, ki poleg rimskih navaja tudi domače svetnike, in v izbiri nekaterih besedil za posamezne spremenljive mašne dele. Takšne razlike se pojavljajo tudi v misalih drugih cerkva, ki sledijo rimskemu mašnemu obredu, kot sta npr. salzburški in passavski, ki ju bomo med drugim pritegnili za primerjavo. S tridentinskim koncilom sredi 16. stoletja pa je bil za celotno katoliško Cerkev predpisan rinski misal, raba lokalnih misalov je bila prepovedana. Pri nas so oglejski misal uporabljali še vse 16. stoletje in še v času škofa Tomaža Hrena, morda zaradi težav pri nabavi rimskega ali tudi zaradi ukoreninjene tradicije, a so ga zatem morali po nalogu višjih cerkvenih instanc dokončno zamenjati z rinskim.³

Rokopis in njegova vsebina

Zdaj pa se lotimo našega rokopisa. Pergamentni kodeks obsega 78 folijev v povprečni velikosti 294 x 197 mm, katerih večina je izvorno oštevilčena rdeče z malimi rimskimi številkami na vrhu strani. Besedila so napisana v dveh stolpcih. Prvih 21 folijev ima maše za temporalni del, s folijem 22 se začne svetniški koledar, ki ima poleg začetnega folija še dva neoštevilčena, zatem sledi šest neoštevilčenih folijev z mašnim kanonom, ki je v nasprotju z drugimi deli kodeksa, kot je bilo sicer povsod običajno, napisan z večjimi črkami in v enem stolpcu. Zadnji del kodeksa je namenjen sanktoralu in je spet oštevilčen, začne se s 40. (ta zaradi iluminacije, ki sega prek zgornje margine, nima številke) in konča s 86. folijem, s tem, da oštevilčenje po pomoti preskoči 47. folij, prav na koncu pa sta še dva neoštevilčena folija. Skupaj je torej 78 folijev, tako tudi moderna foliacija s svinčnikom v zgornjem desnem kotu strani, ki se začne z izvorno neoštevilčenim 23. folijem. Prekinjena izvorna foliacija kaže, da kodeks ni doživel našega časa v izvorni sestavi. Del z mašnim kanonom je bil očitno vrinjen v prvotni kodeks, ki so mu v ta namen še pred vezavo v sredini odstranili določeno število folijev. Ob tem, da tvorita tako prvi kot zadnji del popolne lege – prvi tri lege s 24 foliji in zadnji šest leg z 48 foliji –, lahko ob upoštevanju prvotne foliacije ugotovimo, da je bilo odstranjenih 16 folijev, to je dve legi. Ti sta brez dvoma vsebovali mašni kanon, vendar brez prefacij, ki so v kodeksu nameščene pred tem za temporalom, o čemer bomo še govorili. Kaj bi lahko bilo poleg kanona, ki neposredno sledi prefacijam, tu pa je iz neznanega razloga vmes vrinjen koledar, ostaja uganka. Če predpostavimo, da en folij ni bil oštevilčen, ker je imel

³ Ušeničnik: Obrednik, str. 122–127; o vplivu oglejske liturgije na Slovenskem gl. sumarično Snoj: Il »ritus patriarchinus«.

kanonsko sliko,⁴ pridemo do 15 oštevilčenih folijev z zadnjim folijem 39. Vrinek ima skupaj šest folijev, vendar se na hrbtu kodeksa vidi, da je bila vrinjena cela lega z osmimi foliji, od katerih sta prvi in zadnji odrezana. Besedilo kanona je popolno, a ga je bilo le za šest folijev. Ker je prvi od omenjenih dveh folijev skrbneje odrezan, lahko domnevamo, da je vseboval kanonsko sliko, medtem ko je bil drugi prazen in tako nepotreben.⁵

Ključni podatek o izvoru kodeksa najdemo na sprednji strani zadnjega folija. Napisano je, da je bila knjiga kupljena na dan sv. Katarine (25. novembra) leta 1481, v času, ko je bil Aleksij iz Trnovega pri Ilirski Bistrici (ne Aleksij Dornik⁶) vikar v Slavini, Primož Štor (Stor) in Matej, Gašperjev sin iz Zaloga, pa tamkajšnja ključarja (se pravi cerkve sv. Danijela v Zalogu), in sicer v navzočnosti verodostojnih, to je zaupanja vrednih oseb za pet dukatov in sedem soldov iz premoženja cerkve sv. Danijela v Zalogu.⁷ Kaj nam sporoča ta vpis? Samo to, da je bil kodeks kupljen 25. novembra 1481, da so »verodostojni« ljudje – ni zapisano, kateri⁸ – jamčili za kakovost in pravično ceno kodeksa in da je plačilo šlo iz blagajne cerkve sv. Danijela. Prav tako ni zapisano, kdo je kodeks konkretno kupil in kje. Navajanje imen vikarja – župnija v Slavini je bila namreč v posesti tržaškega arhidiakona, ki je nanjo nameščal vikarje – in obeh ključarjev je le slovesna formula, običajna ob takšnih pridobitvah.

Kodeks velja za misal oglejskega obreda.⁹ Poglejmo, kako je s tem. Pripadnost temu ali drugemu obredu najprej razkriva koledar svetniških praznikov. Ta je v resnici oglejski.¹⁰ Zvrstijo se sv. Pavlin, oglejski patriarh (11. 1.), Najdenje trupel Kancijanov (13. 4.), sv. Kancij, Kancijan in Kancijanila (31. 5., rdeče), sv. Mohor in Fortunat (12. 7., tudi rdeče) in Prenos trupel sv. Mohorja in Fortunata (27. 8.). Poleg tega je praznik sv. Jurija označen na dan 24. in ne 23. aprila, kot je to bilo po rimskem koledarju in je še danes, skupaj s sv. Markom evangelistom (25. 4.) rdeče, medtem ko je dodan praznik prenosa trupla sv. Marka (31. 1.), oboje tako tudi v Benetkah. Zanimiva pa je umestitev praznika sv. Marjete. Zapisan je, prav tako rdeče, ob sv. Mohorju in Fortunatu, torej se je obhajal na isti dan 12. julija, tako kot na območju Salzburga in Passava, kjer praznika sv. Mohorja in Fortunata seveda ne poznajo.¹¹ Pripadnost Ogleju potrjuje tudi pogled

⁴ Kanonska slika je bila običajno nameščena na zadnjo stran folija, ki mu je sledilo besedilo, tako da je mašnik, ko je odprl kanon, na levi videl podobo Križanja in na desni začetek besedila. Prednja stran folija s kanonsko sliko je bila prazna in neoštevilčena.

⁵ Nataši Golob (*Srednjeveški rokopisi*, str. 86) je ušlo, da sta v četrti legi dva folija odrezana. – Podpisani dolgujem neizmerno zahvalo prof. dr. Jedert Vodopivec za pomoč, da je raziskala kompozicijo kodeksa po legah in mi posredovala svoje ugotovitve.

⁶ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91; tako še Smolik: *Latinski rokopisni misal*, str. 53.

⁷ *Anno domini milesimo quadingetesimo octuagesimo primo emptus est liber iste in die sancte Katherine. Tempore domini Alexij de Dornekch vicarij in Slawina. Et Primo Stor et Matheo filio Caspar de Salog victricum ibidem. Et coram fide dignis personis pro ducatis quinque et solidis septem de bonis ecclesie sancti danielis in salog. Et cetera.*

⁸ Da bi to bila omenjena ključarja (Smolik: *Slavenski kodeks*, str. 205; Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91), po dikciji vpisa ne drži.

⁹ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91.

¹⁰ Pri tem ne smemo pozabiti, da je župnija Slavina spadala pod tržaško škofijo, v kateri se je sicer uporabljal oglejski misal, a je v sanktoralu dobil posebno mesto tržaški zavetnik, mučenec sv. Just, katerega spomin so v oglejski diecezi obhajali 2. novembra. Tega v koledarju našega misala ni, kot ni tudi v Trstu čaščenega istrskega sv. Pelagija (28. avgust).

¹¹ Tako po koledarjih v salzburškem misalu iz leta 1507 in passavskem iz leta 1493. Praznik sv. Marjete se je na splošno obhajal po rimskem koledarju 20. 7., v srednji in severni Nemčiji ter drugje po zahodni Evropi 13. 7., po prenosu svetničnih relikvij v Liège. Po pregledu prazničnih koledarjev v podatkovni bazi *Usuarium* je praznik na dan 12. 7. zabeležen še v tiskanih briksenških, freisinških in regensburških misalih, torej v škofijah bavarske cerkvene province s sedežem v Salzburgu. Na ta dan ga, skupaj s sv. Mohorjem in Fortunatom, navaja tudi koledar tako imenovanega kranjskega misala v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, Ms 19, iz leta 1410. Oglejski tiskani misal iz leta 1494 ima praznik na dan 20. julija, vendar je zanimivo, da v starejših notiranih oglejskih kodeksih »oglejske« skupine praznik sploh ni zabeležen, torej so

v sanktoral. Izbor svetnikov je tu sicer, kolikor je mogoče, splošen, vsega skupaj jih je z Marijinimi mašami 26, od sv. Andreja apostola (30. 11.) do sv. Katarine Aleksandrijske (25. 11.), vendar je med njimi tudi maša za praznik sv. Mohorja in Fortunata.¹² Čeprav maš za druge oglejske svetnike, ki jih navaja koledar, ni – manjka celo maša za sv. Marka –, lahko misal označimo za oglejskega. Odmik od oglejske rabe je v tem, da so v mašo Vseh svetnikov vpletene spominske molitve (*commemoratio*) za sv. Cezarija iz Terracine, diakona in mučenca, katerega god se je na splošno praznoval 1. novembra.¹³ Oglejski misali teh vrivkov nimajo, vendar jih najdemo v salzburškem in passavskem misalu. Vendar o tem več v nadaljevanju.

Kar zadeva temporal, tu ni mogoče pričakovati kakšnih posebnosti, vendar je spet opazna redukcija števila maš. Običajnih nedeljskih maš ni, tudi ne v adventu, in tudi ne za vigilije, tako da se temporal začenja s tremi mašami za božič (nočna, ob zori in dnevna ali vélika) in nadaljuje z mašami za praznike sv. Štefana, sv. Janeza Evangelista in nedolžnih otročičev, ki so bili kot pobožična celota treh dni že od nekdanj uvrščeni v temporal. Tem sledi le šest maš za največje praznike, Gospodovo razglašenje (epifanijo), veliko noč, vnebohod, binkošti, sv. Trojico in sv. Rešnje telo, na koncu še maša za posvetitev cerkve (naslovljena kot posvetitev oltarja). Nanjo se neposredno navezujeta Gloria in Credo (fol. 19r–19v), prva v tropirani različici, to je, da so med posamezne verze vrinjeni verzi v čast Matere božje, začnši z verzom *Spiritus et alme orphanorum paraclite*, po katerem je znana. Ta sklop se sklene s prefacijami za posamezne maše in liturgična obdobja, ki jih na vrivku s kanonom ni.

Toliko o vsebinskem okviru misala. Za natančnejšo opredelitev bi bila potrebna celovita analiza posameznih besedil in njihove umeščenosti v posamezne dele obredja ter vzporejanje z besedili misalov drugih okolij, predvsem oglejskega, rimskega in katerega z območja severno od Alp. Ker bi to neizmerljivo prekoračilo zadani obseg tega prispevka, se bomo zadovoljili s sondiranjem zanimivejših odlomkov. Za primerjavo bomo vzeli salzburški misal iz leta 1507 (v besedilu okrajšano kot MS), passavski misal iz leta 1493 (MP), rimski misal iz leta 1501 (MR) in oglejski misal iz leta 1494 (MA),¹⁴ za »kontrolno« tudi rokopisni oglejski misal Ms 1757 v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani z začetka 15. stoletja, ki nam bo zelo koristil pri analizah, a še ni bil vsebinsko opredeljen,¹⁵ naposled si bomo pomagali še bazami podatkov na medmrežju.¹⁶

ga morali obhajati 12. 7., medtem ko imajo tisti »čedajske« skupine zaznamovan 20. julij. Gl. Camilot-Oswald: *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. cxxx.

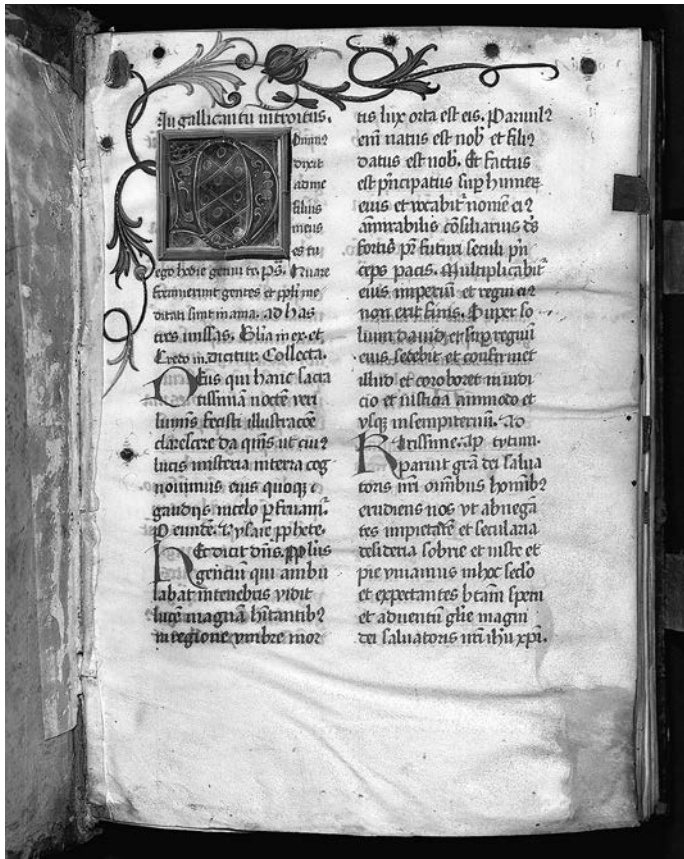
¹² Andrej, Marijino brezmadežno spočetje, Tomaž ap., Marijino očiščenje (Svečnica), Matija, Marijino oznanjenje, Jurij, Filip in Jakob ap., Janez Krstnik, Peter in Pavel, Marijino obiskanje, Ulrik (Urh), Mohor in Fortunat, Marjeta, Marija Magdalena, Jakob st., Lovrenc, Marijino vnebovzetje, Jernej, Marijino rojstvo, Matej ap., Mihael, Simon in Juda, Vsi svetniki, Cezarij, Martin škof in Katarina.

¹³ To dejstvo je obema avtorjema (Smolik: Slavenski kodeks; Golob: *Srednjeveški rokopisi*) ušlo.

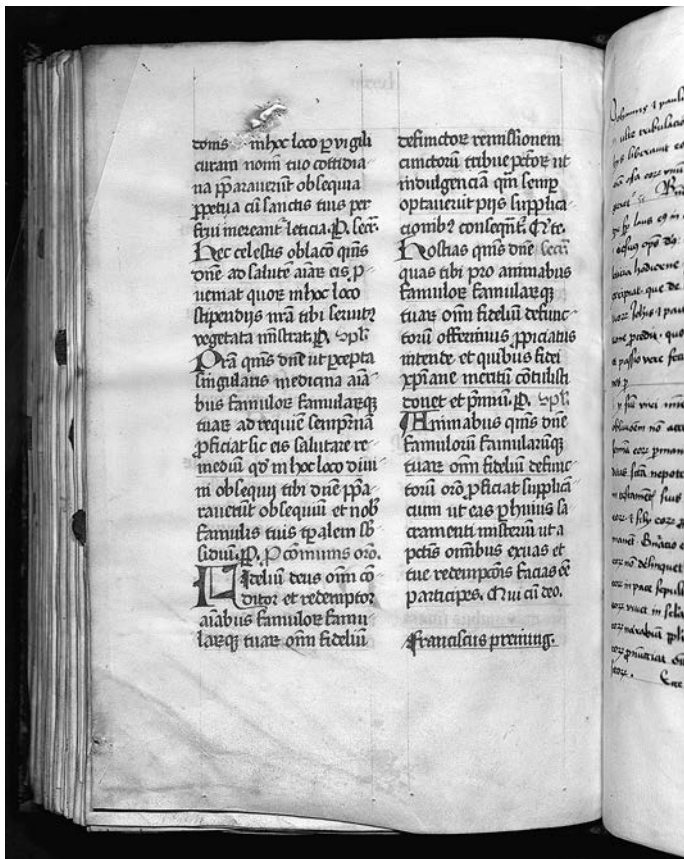
¹⁴ Nadrobnejši podatki v bibliografiji.

¹⁵ Zanj gl. Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68–73; in kritično v Prilogi 1. na koncu prispevka. Tretjega oglejskega rokopisnega misala pri nas, tako imenovanega kranjskega misala Ms 19 v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani iz leta 1410 (o njem v nadaljevanju), za to priložnost podpisnemu žal ni bilo mogoče pritegniti.

¹⁶ O virih za primerjave in bazah podatkov na medmrežju gl. Prilogo 2. Že sedaj pa moramo opozoriti na to, da se tiskani oglejski misal glede na podatke v bazi *Cantus planus Regensburg* v nadrobnostih razlikuje od starejših rokopisnih, kar kaže, da je misal za tiskano izdajo doživel določeno revizijo. Zato bomo morali, kar zadeva oglejsko rabo, upoštevati tudi rokopisno tradicijo, kolikor nam je dosegljiva. Pri tem je treba povedati še to, da sta v Furlaniji obstajali dve veji oglejskega obreda, ena, vezana na Oglej in tamkajšnji metropolitanski kapitelj, in druga na Čedad, patriarhov sedež od leta 737 dalje.



Slika 1: Slavinski misal (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 1r)



Slika 2: Slavinski misal – stran s podpisom Franciscus Preining desno spodaj (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 85v (75v))

Analiza besedil

Pregled besedil našega misala začnimo s prvo, nočno božično mašo (*in gallicantu*; fol. 1r).¹⁷ Razpored besedil se ujema z MA, a tudi z MS in MP. Vendar obstajajo razlike v primerjavi z MR. Tako v MR ni prvega berila iz Izaije (*His dicit dominus: Populus qui ambulabat in tenebris*; Is 9,2 in 9,6–7) – rimski misali imajo že od prve tiskane izdaje iz leta 1474 tu le eno berilo – in seveda ni sekvence (*Grates nunc omnes reddamus*). Po podatkih v bazah *Usuarium* in *Cantus* sta omenjeni besedili razširjeni po misalih vse Zahodne in Srednje Evrope, tako da ju ne moremo oceniti kot posebnost oglejskega ali salzburškega obreda.

Tudi druga božična maša »ob svitu« (*in primo mane*, fol. 2r; tako tudi MS, sicer *in aurora* kot MA, MP in MR) se v celoti pokriva z MA, vendar ima pred prvim berilom posebno molitev za sv. Anastazijo (*Da quaesumus omnipotens deus ut qui beatae Anastasiae martyris*; fol. 2v), panonsko mučenko iz Sirmija, katere mučeniška smrt se je na Zahodu že od nekdanj obhajala 25. decembra. Omenjeno molitev imata še MS in MP, in po podatkih *Usuarija* (ID 679) jo navajajo tudi misali Srednje in Zahodne Evrope na istem mestu druge božične maše. Dejstvo, da v MA manjka, MA povezuje z MR. Tu je v koledarju na dan 25. decembra sicer res navedena sv. Anastazija, prav tako se ime te svetnice pojavlja v naslovu druge božične maše (*Statio ad sanctam Anastasiam*, to je postaja ali shod pri baziliki sv. Anastazije v Rimu; prvi shod je bil pri Sv. Mariji Veliki, tretji pri Sv. Petru in pozneje spet pri sv. Mariji Veliki), vendar med mašnimi besedili te molitve ni. Njeno zgodovino, ki sega globoko v zgodnji srednji vek, do Zakramentarja Gregorja Velikega,¹⁸ pustimo ob strani¹⁹ in se zadovoljimo z ugotovitvijo, da se naš misal v tej točki oddaljuje od oglejskega in se uvršča v paleto srednje- in zahodnoevropskih misalov. Drugače je spet s sekvenco (*Eya re-*

¹⁷ Pri navajanju folijev se držimo izvirnega štetja, medtem ko besedila zaradi lažje identifikacije navajamo v standardni novoveški latinščini, kakor je to tudi v medmrežnih podatkovnih bazah, ki jih uporabljamo, in ne tako, kot so zapisana v izvornikih.

¹⁸ Tako Aachenski zakramentar in Zakramentar iz Fulde: Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 10; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 8.

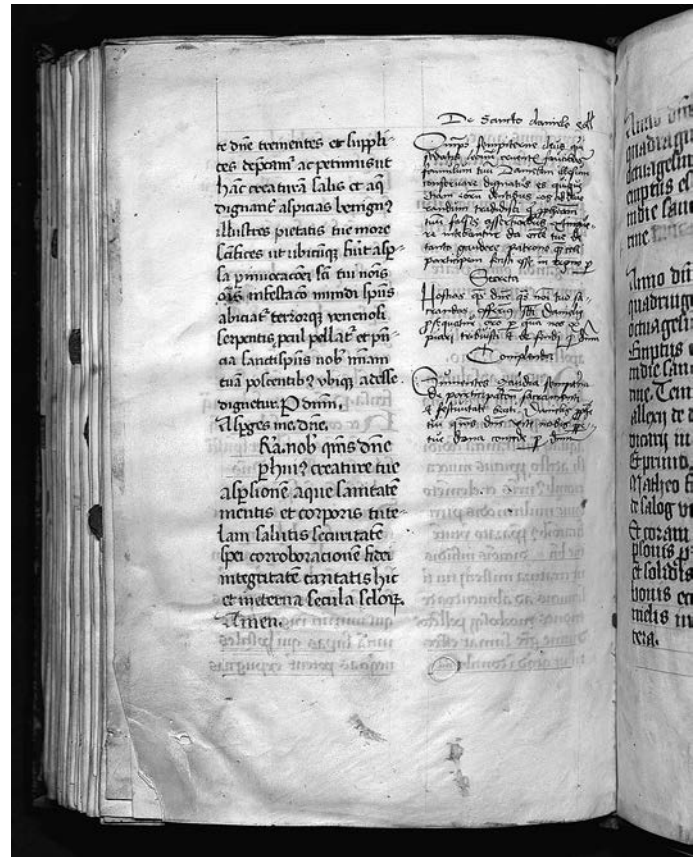
¹⁹ Obravnave molitve ni tudi v malo starejšem rimskem misalu iz leta 1492, pač pa jo najdemo v prvi tiskani, milanski izdaji misala iz leta 1474 (Lippe: *Missale Romanum*, str. 18). Kaže, da so molitev v naslednjih izdajah opustili, čemur je sledil tudi oglejski misal, vendar se spet pojavi v rimskem tridentinskem misalu, in sicer tokrat na koncu druge božične maše.

colamus laudibus piis), ki jo naš misal deli z MA, MS in MP.

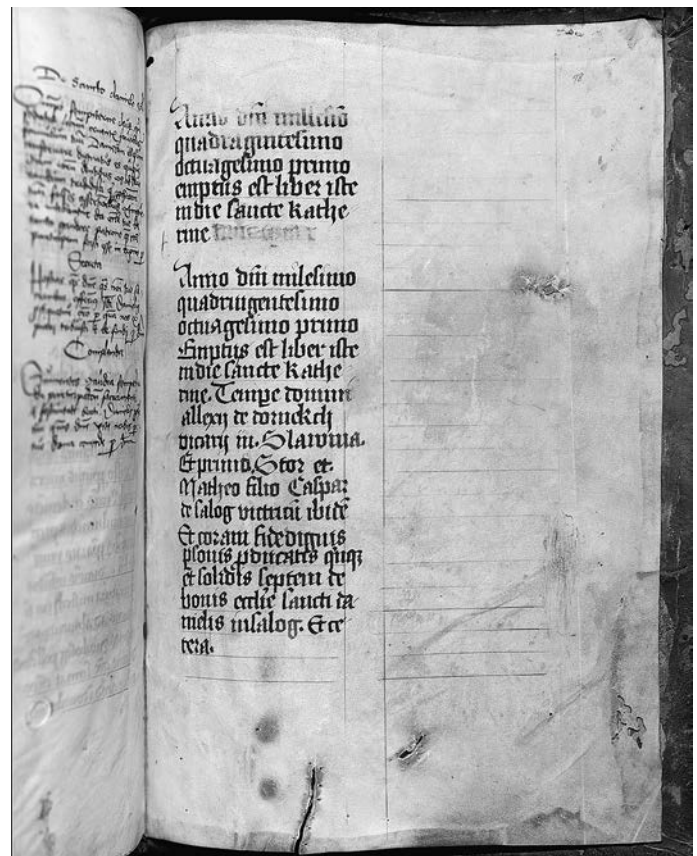
Kar zadeva tretjo, véliko mašo (fol. 4r), se besedila prav tako ujemajo z MA, MS in MP, a tudi z MR, s tem, da tam spet ni prvega berila iz Izaije in ni sekvence. Vendar ima edino MA na koncu maše (fol. 11r) še posebno molitev Blažene device (*Deus qui per Beatae Mariae Virginis partum*). Tudi v tem primeru gre za staro molitev, ki jo najdemo že v Gregorjevem Zakramentarju, in sicer med molitvami za božični dan.²⁰ Brali ali peli so jo ob različnih Marijinih pobožnostih, posebej v kanoničnih urah, vendar manjkajo podatki o tem, kje je dobila mesto v tretji božični maši. *Usuarium* navaja v tej zvezi le en nemški rokopisni misal, nastal v Paderbornu okoli 1400–1425 (ID 858), in tiskani würzbuški misal iz leta 1493 (ID 748). Podatki so gotovo nepopolni, kljub temu je zgovorno, da ima to molitev tudi rokopisni misal Ms 1757 v NUK (fol. 2v), in sicer na istem mestu kot MA. To dejstvo potrjuje že omenjeno ugotovitev, da ta misal sledi bolj oglejskemu obredu, medtem ko se naš misal od njega oddaljuje.

Pređen preidemo na sanktoral, naredimo še eno sondo, in sicer v maši za Kristusov vnebohod (fol. 12r). Zanimajo nas introitus, aleluja (v tem primeru sta dve) in ofertorij, saj graduala v tej maši ni. V Slavinskem misalu se ta štiri besedila glasijo: introit *Viri Galilaei quid admiramini*, prva aleluja z verzom *Ascendit deus in jubilatione* in druga z verzom *Dominus in Sina sancto ascendens*, ofertorij *Ascendit deus* (kot introit). Prav takšen razpored teh besedil imajo MS, MP in NUK Ms 1757 (fol. 11r). MA ima isti introit in prvo alelujo, verz druge je *Ascendo ad patrem meum*, medtem ko je ofertorij *Viri Galilaei* (kot introit). Iskanje po bazi *Cantus planus Regensburg* razkrije, da so v oglejskih in čedajskih kodeksih za ta praznik popolnoma druga besedila kot v MA z izjemo nekaj rokopisov, ki imajo ofertorij *Ascendit deus* za vigilijo vnebohoda, in enega, ki ima ta spev za sam praznik. MA je torej moral na tem mestu doživeti temeljito spremembo – kot kaže, pod vplivom rimskega misala. MA se z MR ujema v introitu, prvi aleluji in ofertoriju, druga aleluja pa je ta kot v Ms 2000, MS, MP in Ms 1757. Kar je mogoče najmanj reči za naš misal, je, da ta – kakor tudi Ms 1757 – v tem prazniku ne sledi oglejski tradiciji in se naslanja na rabo severno od Alp.

Ustaviti se moramo še ob omenjeni tropirani Glorii, ki s Credom sledi maši za posvetitev cerkve (fol. 19r). Tudi v tem primeru ne gre za



Slika 3: Slavinski misal – stran z dodatnimi molitvami za mašo sv. Danijela v desnem stolpcu (Vir: NUK; Ms 2000, fol. 87v (77v))



Slika 4: Slavinski misal - zadnja stran s kolofonom (Vir: NUK, Ms 2000, fol. 88r (78r))

²⁰ Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 12; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 9.

kakšno posebnost oglejskega mašnega obreda. *Cantus* (ID 509502 1) sicer navaja le devet primerov, vendar je bila kot posebna Gloria v Marijino čast priljubljena po vsej Evropi, kamor se je razširila iz severne Francije, najprej v Anglijo in Italijo.²¹ Najdemo jo tudi v MA (fol. 103r–103v) in MS (fol. 174r), obakrat, tako kot v Ms 2000, skupaj s *Credom* in pred prefacijami s kanonom.²²

Maše za svetnike glede besedil v glavnem bolj variirajo kot maše v temporalu, zato je sanktoral za naše raziskovanje zanimivejši od temporala. Vendar se bomo tudi tu omejili na posamezna sondiranja. Najprej si oglejmo mašo za praznik sv. Andreja (fol. 40r; v Ms 1757 te maše ni, saj se sanktoral začneja s sv. Nikolajem). Osredotočili se bomo na introit, gradual, alelujo in sekvenco ter besedila primerjali s tistimi v MS, MP, MS in MR.

Introit *Mihi autem honorati sunt* (*Usuarium, Cantus*, ID g00005) je skupen vsem petim virom. Gre za besedilo, ki je splošno razširjeno v vstopnih spevih za apostole. Gradual *Constitues eos principes* (*Usuarium, Cantus*, ID g00006), ki ga imajo MA, MP in MR, je na tem mestu prav tako splošno razširjen, medtem ko je gradual *Nimis honorati sunt* (besedilo introita brez prvih dveh besed) v Ms 2000 in MS manj. Tega besedila, ki je sicer pogosto v raznih mašnih rubrikah in rubrikah kanoničnih ur, podatkovni bazi *Usuarium* in *Cantus* v funkciji graduala ne navajata, kar je glede na znane podatke težko razumeti. Primeri tega graduala v virih, dosegljivih na medmrežju, so geografsko razpršeni po vsej Evropi in se pojavljajo v mašah za apostole, predvsem Simona in Juda, a tudi Tomaža, Matije in Jakoba. V oglejskih kodeksih jih po navedbah baze *Cantus planus Regensburg* najdemo v mašah za Simona in Juda ter Tomaža in v vigiliji praznika sv. Andreja, vendar ne na sam praznični dan, enako v misalih regensburškega izvora, v katerih se apostolom pridružuje sv. Matija. Takšno razporeditev imajo tudi rimski misali. Gledano na splošno je obravnavani gradual v resnici običajen v maši za vigilijo praznika sv. Andreja, medtem ko ga v maši za sam praznik glede na dosegljive podatke imata le naš misal in MS. V vigiliji sv. Andreja ima MS namesto obravnavanega graduala gradual *In omnem terram*, ki se sicer tudi drugje pojavlja za apostole, Slavinski misal pa vigilije nima. Če nadaljujemo z alelujo, lahko najprej opravimo z MA. Tamkajšnja aleluja *Salve crux quae in corpore Christi* se po podatkih v *Cantus planus Regensburg* pojavlja v sedmih oglejskih misalih in v treh regensburškega izvora. Drugje je sila redka. Kljub temu, da je samo besedilo dovolj razširjeno, ga kot verz aleluje srečamo le tu in tam. V resnici se po podatkih v bazi *Cantus Index* (ID g03422) najde le v treh rokopisih iz St. Gallna v Švici iz 10. do 12. stoletja, medtem ko ga *Usuarium* sploh nima, prav tako kot tudi ne Baroffijev *Iter liturgicum Italicum*, oddelek *Santorale*, ki se sicer omejuje na območje Italije. Obravnavana aleluja je torej posebnost oglejskega obreda, ki mu naš Ms 2000 ne sledi. Drugi trije viri, MS, MP in MR, imajo na tem mestu alelujo z verzom *Dilexit Andream dominus* (*Cantus* ID g00008), ki jo pozna vsa Evropa in lahko velja za standardno za ta praznik. Tako nam ostane še aleluja v Ms 2000 z verzom *In omnem terram exivit*. Po podatkih v *Cantus planus Regensburg* oglejski kodeksi te aleluje nimajo, prav tako ne regensburški. Sicer pa je ta aleluja razširjena po vsej Evropi (*Cantus Index* ID g02149) in se pojavlja za posamezne apostole in tudi za njihove skupne maše (*commune*), a po podatkih *Cantus Index* le v enem primeru za vigilijo sv. Andreja (rokopisni misal v Reimsu iz 13. stoletja) in enkrat za njegov praznik (rokopisni misal v Leipzigu za tamkajšnjo cerkev sv. Tomaža, prav tako iz 13. stoletja). V primeru Ms 2000 je vendarle pomembno, da jo navaja tudi MS kot alternativo. Glede na besedilo

²¹ Schmidt: *Der Gloria-Tropus*, str. 14–17.

²² Navaja se tudi v mašnem redu (*Ordo missae*) v prvem delu rokopisa Ms 124 v NUK kot alternativa za Marijine praznike poleg običajne Glorie (fol. 6r–6v). Rokopis je nastal pred letom 1352 in bil v rabi v benediktinskem samostanu Millstatt na Koroškem; Kos, Stelè: *Srednjeveški rokopisi*, str. 106–107, št. 68.

sekvence, ki jo imajo MA, MS in MP in naslavlja sv. Andreja (*Deus in tua virtute sanctus Andreas*), je mogoče pričakovati, da gre za splošno razširjeno sekvenco prav za njegov praznik (gl. *Cantus Index* ID ah53122). S sekvenco *Clare sanctorum senatus apostolorum* Slavinski misal odstopa od teh misalov, a tudi ta (*Cantus Index* ID ah53228) se pojavlja po vsej Evropi za skupno mašo apostolov in precej redkeje za posamezne apostole. Enako je z oglejskimi in regensburškimi misali po bazi *Cantus planus Regensburg*, s tem, da jo ti imajo le za skupno mašo apostolov. V MR sekvence ni.

V nadaljevanju si bomo samo na kratko ogledali še nekaj maš in opozorili na ujemanja ali razlike z misali, ki smo jih pritegnili v primerjavo. Najprej maša za Marijino oznanjenje (25. 3.). Ms 2000 (fol. 44r–45r) se v besedilih popolnoma ujema z MS in MP, le da ima MS drugačno glavno prošnjo pred berilom (*Deus qui de beata Mariae Virginis utero* namesto *Deus qui hodierna die*). Vsi trije imajo isti introit (*Rorate caeli*) in gradual (*A summo caelo*). Pri MA pade v oči, da ta pri istem introitu navaja drug gradual (*Tollite portas*), za katerega lahko ugotovimo, da je kljub temu, da se v prazniku Marijinega oznanjenja sicer redko, a vendar pojavlja po vsej Evropi (*Cantus Index* ID g02220), posebnost oglejskega obreda. Po *Cantus planus Regensburg* ga kot gradual za Marijino oznanjenje imajo štiri oglejski misali, medtem ko ga od regensburških nima nobeden. Zato je zanimivo, da se oglejski misal Ms 1757 v NUK v teh besedilih, skupaj z omenjeno molitvijo, ujema z MS. Vendar je treba dodati, da gradual *A summo caelo* tudi v oglejskih misalih ni popolnoma neznan, saj sta registrirana dva kodeksa s tem gradualom za Marijino oznanjenje.

Naslednja bo maša za praznik sv. Marjete (fol. 52r). Tu se Slavinski misal skoraj popolnoma pokriva z MS. Razlika je le v tem, da slednji nima druge aleluje in navaja drugačno sekvenco. Ujemanja z MA je manj. Oba imata isti introit in glavno molitev, razlikujeta pa se v gradualu in aleluji. MA sicer pozna ti dve besedili, a ju navaja na drugem mestu, in sicer kot možno alternativo v skupnih mašah za device. Glede sekvence ima MA le beležko, da je ta enaka kot v skupnih mašah za device, in v resnici gre za isto besedilo kot v Ms 2000 (*Exsultent filiae*). Naposled je drugačna tudi prošnja po obhajilu. Na drugi strani je ob dejstvu, da ima naš misal toliko skupnega z MS, zanimivo, da se pri tej maši precej odmika od MP. Sicer pa vzbujata pozornost druga aleluja v Ms 2000 (*O caelestis Margarita alma virgo*; fol. 52r),²³ v nasprotju s prvo v celoti izpisana, ki je MS nima in za katero kaže, da je sila redka. Med podatkovnimi bazami jo navaja samo *Cantus*, in sicer z enim primerkom v kodeksu bavarskega premonstratenskega samostana sv. Marjete (St. Margarethen) v Osterhofnu iz zgodnjega 14. stoletja, zdaj v stuttgartski Württembergische Landesbibliothek (Cod. bibl. 2o 38; v *Cantus* D-SI 38). Glede na te okoliščine²⁴ je povsem mogoče, da je tam tudi nastala, zato njen pojav v našem misalu zasluži vso pozornost.

Poglejmo še, kako je z mašo za glavna zavetnika oglejske cerkve, sv. Mohorja in Fortunata (fol. 51v–52r). Slavinski misal in MA imata skupno introit, glavno prošnjo, berilo, prošnjo nad darovi in prošnjo po obhajilu, s tem, da sta introit in prošnja nad darovi v Ms 2000 v dikciji malo drugačna (introit brez začetne fraze *Iusti epulentur et exsultent* in zadnja z začetkom *Assumentes quaesimus domine* namesto *Sumentes domine*). V našem misalu manjka tudi sekvenca. Besedilo introita, kot ga navaja MA, je sicer razširjeno v mašah za mučence, posebej v aleluji, a je v introitu znan le v oglejskih misalih za maše sv. Mohorja in Fortunata, Hilarija in Tacijana ter Hipolita in, po *Cantus planus Regensburg*, v regensburških za zadnjega, saj ti oglejskih svetnikov nimajo. Brez začetne fraze,

²³ Ne smemo je zamenjati z znano sekvenco z enakim incipitom (*O caelestis Margarita in sublimi throno sita*).

²⁴ V omenjenem bavarskem rokopisu je na tem mestu rubrika *In festo Patrone nostre Sanctissime virginis Margarete. et martiris*.

kot je v Ms 2000 (zapisano le z incipitom *In conspectu*), po teh podatkih nikjer drugje, pač pa se v tej inačici pojavlja v MA v maši za vigilijo sv. Mohorja in Fortunata. Za gradual ima naš misal *Gloriosus dei*, medtem ko ima MA *Timete dominum*. V oglejskih kodeksih se med graduali sicer pojavljata oba, po *Cantus planus Regensburg* imata prvega za Mohorja in Fortunata od 50 primerkov dva in drugega od 27 primerkov trije. Sicer sta po *Cantus Index* oba splošno razširjena, prvi (ID g01311) s 419 primerki, drugi (ID g00478) pa z manj, s 193 primerki. Glede ofertorija se srečamo z zanimivim pojavom, da je ta, ki ga ima MA (*Laetamini in domino*), med oglejskimi kodeksi za praznik sv. Mohorja manj razširjen od tega v Ms 2000 (*Gloriabuntur in te omnes*) (samo incipit, fol. 51v). *Cantus planus Regensburg* navaja za prvega štiri primerke od skupaj 121 in za drugega osem primerkov od skupno 47. Zaradi razmerij v rabi po Evropi, kot ga kaže *Cantus Index*, prvi (ID g00116) s 647 primerki in drugi (ID 00244) s 433 primerki, gre torej tehtnica v korist slednjega in s tem Slavinskega misala. Vendar je treba dodati, da na ofertorij *Gloriabuntur* spet naletimo v MA v maši za vigilijo tega svetnika, česar *Cantus planus Regensburg* ne beleži. Z obhajilnim spevom je malo drugače. Tega, ki ga ima MA (*Et si coram hominibus*), navaja za praznik sv. Mohorja šest oglejskih kodeksov od skupaj 19, drugega v Ms 2000 (*Signa eos qui in me*) imajo ti skupno le osem, in sicer samo za praznik sv. Ciriaka. Podobno je razmerje po Evropi: prvi (ID g01318) s 127 primerki, drugi (ID 00326) s 96 primerki, od teh jih je večina za sv. Ciriaka.

Pregled besedil za praznik sv. Mohorja in Fortunata pokaže, da ima Ms 2000 obe prošnji, nad darovi in po obhajilu, tako kot MA, se pravi, da je kompilator Slavinskega misala imel predloge po oglejskem obredu, medtem ko v drugih delih obstajajo tako ujemanja kot tudi razhajanja. Pri tem sta zanimivi še neobravnani aleluja in sekvenca. Obe (aleluja *Sancte pater Hermachora* in sekvenca *Plebs fidelis Hermachorae*) v MA sta z naslavljanjem svetnika izkazano oglejski, medtem ko ima Ms 2000 za alelujo verz *Justi autem in perpetuum*, sekvenca pa manjka. Kar zadeva omenjena speva v MA, je rezultat pričakovan. Po *Cantus planus Regensburg* najdemo prvega v štirih kodeksih v Čedadu in drugega v treh čedajskih ter po enega v Vidmu in Gorici, vse iz 14. in 15. stoletja.²⁵ Da teh spevov v Ms 2000 ni, je zgovorno, posebej zbode v oči to, da manjka sekvenca, oglejska posebnost. Zgovorno je tudi to, da kompilator za poobhajilno prošnjo ni izbral za Oglej značilnejšega besedila *Magnifica domine beatorum martyrum tuorum Hermachorae et Fortunati*, ki ga ima MA v maši za vigilijo, če je od te, kot smo videli, vzel introit in ofertorij.²⁶

Še pogled v rokopisni misal NUK Ms 1757. Tu je vpis maše za sv. Mohorja in Fortunata (fol. 33r–33v) močno reduciran, a zelo zgovoren, zato se kaže malo pomuditi ob njem. Ima le tri molitvena besedila: glavno prošnjo (oratio) ter prošnji nad darovi (secreti) in po obhajilu (complenda). Ti dve (*Munera humilitatis* in *Sumentes domine*) sta takšni kot v MA in Ms 2000 (zadnja s preoblikovanim začetkom), medtem ko je besedilo prve (*Intervientibus domine*) drugačno, a tudi ta naslavlja oba oglejska zavetnika. Po pregledu primerjalnega gradiva se izkaže, da ta tri besedila tvorijo individualni molitveni sklop za maše posameznih svetnikov, kakršen v takšni strukturi sega do gregorijanskih zakramentarjev 10.–11. stoletja. Tako se tri molitve za sv. Mohorja in Fortunata iz Ms 1757 npr. pojavljajo skupaj z drugimi te vrste za druge svetnike v tako imenovanem Šibeniškem zakramentarju iz sredine 11. stoletja, ki je bil spisan v benediktinskem samostanu Tegernsee na Bavarskem za potrebe bazilike sv. Tomaža apostola v Pulju,²⁷ in v

²⁵ Nadrobnejša obravnava graduala LXXIX v Museo Archeologico nazionale v Čedadu; gl. Brusatin: I canti.

²⁶ To besedilo je sicer splošna formula za skupno mašo za več mučencev, ki jo ima na tem mestu že Zakramentar Gregorja Velikega, s tem, da je treba za *martyrum tuorum* vstaviti njihova imena; tako po francoskih rokopisih Deshusses: *Le Sacramentaire gregorien*, str. 268.

²⁷ Breko Kustura: Najstariji sakramentar, ta odlomek str. 15–16.

zakramentarju kamaldulenske opatije Fonte Avellana v italijanskih Markah iz 12. stoletja.²⁸ Omenjeni Šibeniški zakramentar je najstarejši iz južnonemške skupine zakramentarjev, ki povezujejo južnonemški prostor s severno Italijo, v ožjem pomenu salzburško cerkveno pokrajino z oglejsko. Po *Iter Liturgicum Italicum*, oddelek *Orationale Sanctorum Italicum*, se te tri molitve za Mohorja in Fortunata pojavljajo v kodeksih Aoste, Južne Tirolske (Bolzano, Briksen, Innichen) in Trsta. Ker je v Ms 1757 še veliko svetniških maš s samo tremi molitvami te vrste (izjema so največji prazniki, kot so sv. Janez Krstnik, sv. Peter in Pavel itd.), bi bilo obetavno, če bi v prihodnje ta kodeks raziskali tudi s te strani.

Ko ugotavljamo stopnjo odvisnosti našega misala od oglejskega, lahko, preden nadaljujemo z nadaljnjo analizo našega misala, opozorimo še na omenjene vrivke v maši za vse svetnike, posvečene sv. Cezariju iz Terracine (fol. 61r, 61v in 62r). Zapisali smo, da teh vrivkov v oglejskih misalih ni, jih pa najdemo z istimi besedili v salzburškem in passavskem misalu, v salzburškem skupaj na koncu maše, tako tudi Ms 1757 (fol. 44r). Prav tako jih ima tudi MR, zato tega dejstva ne moremo razložiti kot naslonitev na rabo severno od Alp. V resnici segajo ta besedila do zakramentarjev zgodnjega srednjega veka²⁹ in so po podatkovni bazi *Usuarium* kot vrivki v maši vseh svetnikov razširjena po vsej Evropi.

Naslednji sklop maš v Slavinskem misalu, ki sledi zadnji svetniški maši za sv. Katarino (fol. 62v), je sklop skupnih maš za posamezne kategorije svetnikov (*commune*), začeni s mašo za apostole, dalje za mučence, spoznavalce, device, sv. Križa ob petkih, nato sobotne Marijine maše za razna liturgična obdobja in votivne mašne molitve, naposled maše za rajne v več različicah. Ta del se konča s fol. 85v. Naslednji folij je bil prvotno prazen, naknadno je bilo v treh stolpcih (dveh na sprednji strani folija in enem na zadnji) napisano besedilo za mašo sv. Janeza in Pavla, in sicer v južnonemško-avstrijski bastardi. Sledi folij z blagoslovom vode (*Exorcismus aque*), spet v knjižni gotici (teksturi) in v treh stolpcih, dveh na sprednji in enem na zadnji strani folija. V desnem stolpcu tega folija so, spet naknadno, prepisane mašne molitve za spomin sv. Danijela, to pot v tako imenovani kanclijski bastardi. V levem stolpcu naslednjega in zadnjega folija sledi še omenjeni kolofon, s tem, da ga je pisec v šesti vrstici prekinil in začel na novo.³⁰

Zaradi vrinjenega mašnega kanona smo že ugotovili, da kodeks v današnji obliki ni prvoten. Zadnji foliji z različnimi besedili in pisavami to še potrjujejo. Kaj je mogoče pomembnega reči na osnovi teh besedil? Ker so mašne molitve za sv. Danijela v kodeks vpisane naknadno, ne more držati trditev, da je bila izdelava kodeksa naročena prav za cerkev v Zalogu. Če bi bilo tako, bi bile te molitve z drugimi deli maše vpisane na ustreznem mestu v sanktoralu, po vsej verjetnosti za mašo sv. Jerneja in pred mašo za Marijino rojstvo, saj se je, kot bomo videli, prerokov dan na območju oglejskega patriarhata praznoval 28. avgusta ali bi bil vsaj zabeležen v koledarju.

Analiza dodatnih besedil

Zdaj, ko se je izkazalo, da je trditev o naročilu misala za cerkev sv. Danijela v Zalogu zmotna, je treba okoliščine o nastanku kodeksa bolje osvetliti. Pod zadnji stolpec na fol. 85v, s katerim se konča sanktoral, se je podpisal neki Franciscus Preming, po dosedanem mnenju pisec glavnine kodeksa.³¹ Ta obse-

²⁸ Objava: Mittarelli: *Annales Camaldulenses*, str. 374 in dalje, ta odlomek str. 392.

²⁹ Lietzmann: *Das Sacramentarium*, str. 98; Richter, Schönfelder: *Sacramentarium*, str. 97–98.

³⁰ Razlog bi bil lahko v tem, da se mu je pri prvem številniku zapisalo *quadragintesimo* namesto *quadragesimo*.

³¹ O pravilnem branju podpisa in funkciji podpisanega v nadaljevanju.

ga temporal s prefacijami in najbrž tudi koledar (fol. 1r do 24v) ter sanktoral (fol. 40r do 85v, moderna foliacija fol. 31r do 75v). Mašni kanon, za katerega smo ugotovili, da je izločen iz nekega drugega kodeksa, kaže drugo roko. Drugim rokam je treba pripisati tudi dodatke na zadnjih treh folijih, ki so sicer del prvotnega kodeksa.

Tako nam je ostala še analiza tistih delov misala, ki ne sodijo k prvotnemu kodeksu. Najprej je tu mašni kanon. Izvor ima v rimskem obredu – od tod tudi poimenovanje *canon romanus* – in se je po Evropi razširil praktično v enakem besedilu, in sicer do tistega dela, ki spremlja mašnikovo pomakanje hostije v kelih. Ta se v Slavinskem misalu glasi: »*Fiat quae commixtio et consecratio corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi salus, mentis et corporis nobis accipientibus in vitam aeternam. Amen.*« Pogled v MA pokaže razlike. Če zanemarimo nebitvena odstopanja (manjka *quae* na začetku, namesto *in vitam aeternam* stoji samo *vita aeterna*), zbode v oči, da tam – tako kot v MR – ni pasusa *salus, mentis et corporis*. Poleg tega je molitev *Agnus dei*, ki v Ms 2000 sledi temu delu kanona, v MA vrinjena predenj. In spet je zgovorno, da je različica v našem kodeksu najbližja MS. V resnici razlike ni, le besedi *nobis accipientibus* sta zamenjani. In spet je povedno, da se ta pasus v MP v velikem delu oddaljuje tako od MA kot od Ms 2000 in MS. V nadaljevanju kanona pa se v besedilu pojavijo občutnejše razlike, tako v odnosu do MA kot do MS in MP, medtem ko so razlike tudi med MS in MP, tako da bi bila za genezo kanona v Ms 2000 potrebna posebna študija. Ms 1757 v NUK mašnega kanona nima.

Kot smo omenili, sledi zaključku besedila prvotnega kodeksa mašno besedilo za praznik sv. Janeza in Pavla v drugačni pisavi. Ker je ta folij še izvorno paginiran (lxxxvi, to je 86), so ga namenoma pustili praznega, tako kot naslednja dva folija za dodatne vpise. Zakaj prav sv. Janeza in Pavla, rimska mučenca, ko pa v sanktoralu manjkajo maše za vrsto pomembnejših svetnikov? Očitno na posebno željo kupcev kodeksa, saj sta ta dva svetnika veljala za zaščitnika pred točo in vsakršnim neurjem.³² Besedilo je popolno in se ujema z besedilom v MA, le da ima drugačno alelujo (*Corpora sanctorum*) in tudi evangelij (*Attendite a fermento pharisaeorum*; Lk 12, 1-8). Kljub temu vir tega besedila po vsej verjetnosti ni bil kak oglejski misal. Primerjave z drugimi viri pokažejo za to mašo raznolik izbor verzov za alelujo, torej ta ne more biti pravi kazalnik, temveč izbor evangelija. MA ima na tem mestu *Videte ne quis vos seducat* (Mt 24, 4-5), medtem ko imajo vsi razpoložljivi viri (MS, MP, regensburški misal 1518, esztergomski (ostrogonski) misal 1484, ne na koncu tudi MR) isti odlomek kot Ms 2000. Ms 1757 v NUK ima za ta praznik le tri posebne spominske molitve, ki so iste kot v Ms 2000 in drugih virih.

Naslednji folij (76r nove foliacije) prinaša blagoslov vode (*Exorcismus aquae*). To besedilo pravzaprav ne sodi v misal, temveč v obrednik, ritual, pontifikal ali benedikcional, vendar ga najdemo tudi v misalih na začetku med pripravami za mašni obred ali na koncu. Običajno se začne z eksorcizmom soli (*Exorcismus salis*), ki tu manjka. Tako blagoslov sestavljajo naslednji deli: izganjanje zlega duha (*Exorcizo te creatura aquae*), blagoslov (*Deus qui ad salutem humani generis*), mešanje soli in vode (*Haec commixtio salis et aquae*) ter sklepna molitev (*Deus invictae virtutis auctor*). Sledi obred kropljenja, ki se začne z antifono *Asperges me domine* – ta je zapisana le z incipitom – in konča z molitvijo *Praesta nobis quaesumus domine per huius creaturae tuae*. Kar zadeva blagoslov soli in vode, gre za splošno razširjena besedila iz rimskega obrednika, ki jih je tridentinski koncil ohranil in jih je uzakonil rimski obrednik (*Rituale Romanum*) pod papežem Pavlom V. iz leta 1614. Drugače je s kropljenjem. Tu se naš misal raz-

³² Naj samo kot zanimivost navedemo sicer na splošno zelo redko upodobitev teh dveh svetnikov na ostanku nekega krilnega oltarja iz okoli leta 1520 v celovškem Deželnem muzeju, ko zaklinjata grozeč oblak, iz katerega švigajo strele; Höfler: *Die Tafelmalerei*, str. 132.

likuje od rimskega obrednika. Na splošno gre za besedila iz obrednikov in misalov severno od Alp, le z nebistvenimi odstopanji na posameznih mestih. Tako se razporeditev besedil ujema s tistimi v passavskih misalih (1491, 1494) in passavskem obredniku (*Agenda seu Benedictionale*, Benetke 1498), v oloumuškem (*Agenda Olomucensis*, Nürnberg 1498) in salzburškem obredniku (*Agenda secundum rubricam Ecclesie Cathedralis Saltzburgensis*, Basel: Jakob Pfortzheim, 1511) ter v esztergomskem misalu iz leta 1484 (*Missale Strigoniense*, Nürnberg: Koberger). Würzburška agenda (*Agenda Herbipolensis*, Basel 1479) ima na zadnjem mestu molitev *Exaudi nos omnipotens deus*, vendar ponuja tudi alternativo *Praesta nobis quaesumus* kot v omenjenih virih. Presenetijo pa salzburški misali, začenši z najstarejšim iz leta 1498 (Nürnberg: Georg Stuchs). Tu se obred kropljenja sklene z molitvama *Vidi aquam egregientem* in *Exaudi nos domine*, ki sledita rimskemu obredniku. Pri tem je zanimivo, da je molitev *Exaudi nos domine* v besedilu precej drugačna kot tista v würzburški agendi. Ta se z nadaljevanjem glasi »*Exaudi nos omnipotens deus ut mittere digneris angelum tuum*«, medtem ko se tista v salzburških misalih in rimskem obredniku glasi »*Exaudi nos domine sancte pater omnipotens aeterne deus et mittere digneris sanctum angelum tuum*«.

Primerjava besedil blagoslova vode v Slavinskem misalu s tistimi v omenjenih misalih in obrednikih z območja severno od Alp kaže le nebistvena odstopanja. Pretežno gre za opuščanje posameznih besednih zvez oziroma krajšanje. Zato je trditev, da sledi oglejskemu obredu,³³ glede na gornje primerjave prenašljiva. Pogled v oglejski obrednik iz leta 1495 (*Agenda dyocesis Aquilegensis*, Benetke: Johannes Amman) dokazuje prav nasprotno. Tam sta na koncu blagoslova molitvi *Vidi aquam egregientem* in *Exaudi nos domine*, kar kaže naslonitev na rimsko rabo. Besedilo blagoslova vode v Ms 2000 je torej povzeto po besedilih severno od Alp in ne gre za oglejski obred.

Podobno uganko nam zastavljajo tudi mašna besedila za sv. Danijela (fol. 76v nove foliacije) (slika 3). To so tri posebne molitve, o kakršnih smo že govorili, glavna molitev (oratio), molitev nad darovi (secreti) in poobhajilna molitev (complenda), vseskozi izpisane. Njihovi začetki so »*Omnipotens sempiterna deus qui sedatis leonum, Hostias quaesumus domine quas nomini tuo sacrandas offerimus sancti Danielis in Sumentes gaudia sempiterna de participatione sacramenta*«. Po martirologiju Bede Častitljivega in posledično rimskemu martirologiju se je prerokov god obhajal in se še danes obhaja 21. julija, na isti dan kot rimska mučenka Prakseda, na območju oglejskega patriarhata pa 28. avgusta, na praznik sv. Avguština. MA v koledarju sv. Danijela nima označenega, vendar najdemo molitve v njegov spomin dan prej, 27. avgusta, ko se je praznoval prenos trupel sv. Mohorja in Fortunata s spominom na mučenca Hermesa in Pelagija. Od treh Danijelovih molitev v MA se samo prva ujema s tisto v Ms 2000, ki je, povzemajoč Danijelovo čudežno rešitev iz levnjaka, tudi sicer splošno znana. Drugi dve v MA se glasita »*In conspectu divinae maiestatis tuae domine in Sacri corporis et preciosi sanguinis tui*«. Če lahko sodimo samo po teh primerjavah, Ms 2000 ne sledi oglejskemu misalu. Vendar je treba to vprašanje motriti širše. Prva ugotovitev je, da misali z območja severno od Alp, s katerimi smo primerjali naš misal in ki jih navaja tudi podatkovna baza *Usuarium*, obhajanja sv. Danijela nimajo. Po tej bazi ga imata le utrechtški misal iz leta 1514, ki nam ga ni bilo mogoče pregledati, in misal škofije Pécs iz leta 1487 (*Missale Quinqueecclesiense*, Basel: Michael Wenssler), oba 21. julija. Misal škofije Pécs navaja celotno mašo, od besedil, ki jih ima Ms 2000, sta enaki prvi dve, tretje pa je drugačno. Rimski misal sv. Danijela nima ne v koledarju ne med mašami.

Soočeni smo s pomanjkanjem primerjalnih virov. Nekaj tega gradiva je v

³³ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 91. V Smolikovi razpravi te trditve ni; prim. Smolik: *Slavenski kodeks*, str. 210.

oddelku *Orationale Sanctorum Italicum* podatkovne baze *Iter Liturgicum Italicum*, ki je sicer omejena na rokopise italijanskega izvora. Tu nas presenetijo ugotovitve, da imata natančno ta tri besedila za spomin sv. Danijela kot Ms 2000 neki rokopisni misal z oznako cod. ms. lat. 4770 v vatikanski apostolski knjižnici iz sredine ali s konca 11. stoletja in po izvoru iz Abrucov in znameniti zakramentar kapiteljske knjižnice v Ivrei, cod. XIX (56), nastal pod škofom Ogerjem (pred 1075–po 1094), oba na isti dan 28. avgusta.³⁴ Ker kaže omenjeni abruški misal povezave z južnoitalijansko beneventansko liturgijo,³⁵ gre verjetno za stara besedila italskega izvora. Omenjena baza ima za sv. Danijela še dva južnotirolska kodeksa, iz Briksna in Bolzana, ki imata spomin nanj prav tako 28. avgusta, a oba z drugačnimi besedili. – Kako so obravnavane molitve zašle v Slavinski misal, ki se v veliki meri napaja iz virov severnega izvora, ostaja uganka. Rešiti bi jo bilo mogoče le z ekstenzivnim pregledom rokopisnih misalov, v kar se tu ne moremo spustiti.

Kako je nastajal kodeks?

Zdaj si oglejmo naš kodeks še kot celoto. Dejstvo, da misal ni popoln, kot so običajni misali, saj je glede nedelj in praznikov zelo okleščen, je Marijana Smolika pripeljalo na misel, da kupci niso kupili že izgotovljenega misala, ampak so ga dali sestaviti tako, da so bila vanj prepisana tista besedila, ki bi jih utegnili potrebovati v cerkvi, za katero so ga kupili, torej v cerkvi sv. Danijela v Zalogu.³⁶ O tem, da ni bilo tako, govori že naknadni vpis mašnih molitev za sv. Danijela. V strokovni literaturi o tako reduciranih misalih zaradi manjše pomembnosti v primerjavi s popolnimi ni veliko napisanega, a nikakor ne gre za kakšen obroben pojav. V to kategorijo sodi tudi tu že na več mestih obravnavani NUK Ms 1757, ki sicer ni tako okleščen, vendar mu še vedno manjka vrsta nedelj in praznikov v temporalu in sanktoralu. Kaže, da imamo opraviti s kodeksi, namenjenimi rabi v podružničnih cerkvah ali kapelah, v katerih so maše obhajali samo na največje praznike v letu. Za takšne misale se je uveljavil strokovni termin *missale speciale*.³⁷ Predpostavlja se, da so bili takšni misali posebej izdelani za potrebe določene cerkve ali kapele. Vendar smo videli, da to v našem primeru ne drži, zato bi bilo primerneje naš kodeks označiti kot *missale abbreviatum*, torej »okrajšani« misal. Naposled nam izbor maš v temporalu (tri božične maše, maše za sv. Štefana, Janeza evangelista in nedolžne otročiče, epifanija, velika noč, vnebohod, binško, sv. Trojica in sv. Rešnje telo) in sanktoralu z izborom na splošno čaščenih, »nevtralnih« svetnikov, daje misliti, da kodeks ni bil narejen za določenega naročnika, ampak za prodajo na trgu, s tem, da so izbor posameznih besedil in svetnikov – v našem primeru gre le za dvojico sv. Mohorja in Fortunata – prilagodili kupcem iz določene dieceze, tokrat oglejske. Temu so priredili koledar in na koncu pustili dovolj prostora za dodatne vpise po želji kupcev. Kakega popolnoma nevtralnega, vsakemu kupcu namenjenega misala pač ni bilo mogoče sestaviti.

Dosedanje analize so pokazale, da naš kodeks ni nastal tako, da bi prepro-

³⁴ *Orationale* ima za ta dva kodeksa julijske ide (15. julij). Za datum 28. avgust v vatikanskem cod. lat. 4770 gl. Ebner: *Quellen und Forschungen*, str. 221; za kodeks v Ivrei Hänggi, Ladner: *Missale Basileense*, str. 150–151; s pojasnilom, da so besedila v baselskem misalu (iz 11. stoletja) taka kot v kodeksu v Ivrei.

³⁵ Misal je v uradnem katalogu knjižnice (Salmon: *Les manuscrits*, str. 100, št. 269) sicer datiran v prvo četrtino 11. stoletja in njegov nastanek z vprašajem postavljen v Subiaco.

³⁶ Smolik: Slavenski kodeks, str. 209.

³⁷ Prave enoznačne definicije za ta strokovni izraz ni. V glavnem gre za to, da se ta razlikuje od običajnega misala (*missale plenum*), poleg tega ga v izvorni rabi srečamo šele v naslovih tiskanih misalov.

sto prepisali kak že obstoječi oglejski misal, marveč so ga sestavili iz besedil iz različnih virov, ki so jih imeli na voljo. Pri tem se je treba zavedati, da kakšnega uradnega prototipa, na katerega bi se bilo treba neizogibno nasloniti, ni bilo. Uradni so postali šele tiskani misali iz zadnjih dveh desetletij 15. stoletja, medtem ko so se starejši rokopisni v posameznostih lahko razlikovali. Vendar smo videli, da obstaja vrsta besedil, ki so bila tipična za oglejski mašni obred in bi jih tudi naš misal moral imeti, a jih nima. To pomeni, da so pri besedilih oglejske rabe, ki jih niso imeli pri roki, morali seči po drugih virih, predvsem po salzburškem misalu. Na splošno je usmeritev na območje severno od Alp v teh delih našega kodeksa očitna. S tem je v grobem tudi že nakazano, kje bi lahko nastal in kje bi bila lahko vpisana dodatna besedila.

Pri določanju kraja, kjer je bil misal izdelan, se je Nataša Golob naslonila na okras inicialk iz pretanjenih vitic in lističev (slika 1).³⁸ Takšen okras je našla v ročno vrisanih inicialkah tiskov iz oficine Georga Stuchsa v Nürnbergu in iluminatorja poimenovala kot Stuchsov mojster. V resnici je okras inicialk, sicer skromen, v nekaterih Stuchsovih zgodnejših tiskih našemu zelo podoben,³⁹ vendar zadeva ni tako preprosta in si jo moramo natančneje ogledati. Življenje Georga Stuchsa, poleg Antona Kobergerja najpomembnejšega tiskarja poznega 15. in zgodnjega 16. stoletja v Nürnbergu, je dovolj dobro raziskano.⁴⁰ Rodil se je leta 1460 v kraju Sulzbach na Gornjem Pfalškem in bil leta 1484 sprejet med nürnberške meščane, torej je svojo obrt mogel samostojno izvajati šele od tega leta dalje. Verjetno je v Nürnbergu živel in deloval že pred tem, vendar je čas nastanka njegovega prvega znanega tiska nejasen. To bi lahko bilo leto 1483, a z vprašajem. To je tanka knjižica z naslovom *Historia devotissima de passione sacratissima domini nostri Jesu Christi*, ki pa inicialk še nima okrašenih.⁴¹ Naš misal pa je nastal vsaj leta 1481, če že ne prej. Ali je Stuchs že v tem času lahko imel svojega iluminatorja, če je svojo obrt uradno odprl šele leta 1484? Seveda ne. Uganko reši dejstvo, da se takšen način okraševanja inicialk ni izoblikoval v Nürnbergu, marveč nekoliko prej v Augsburgu, in sicer v delavnici, ki jo je vodil Johannes Bämmler.

Ime Johannes Bämmlerja je zgodovinarjem tipografije že dalj časa znano.⁴² V seznamih augsburških davčnih zavezancev je bil zabeležen leta 1453 kot pisar, leta 1477 kot tiskar, medtem ko njegova prva tiskana knjiga nosi datum 1472. Vedelo pa se je, da je bil tudi iluminator. To je bilo razvidno iz zapisov v dveh izvodih Avguštinevega dela *De civitate dei*, natisnjenega leta 1468 v oficini Johannes Mantelina v Strassburgu.⁴³ Vendar je dobil pravo mesto v zgodovini knjižnega slikarstva šele s študijo Christine Beier iz leta 2004, v kateri je avtorica razčistila skupino rokopisov, ki se je zaradi naročil liturgičnih knjig za salzburško rabo na eni strani in določenih povezav z Augsburgom na drugi do tlej obravnavala kot »augsburško-salzburška delavnica« in večinsko lokalizirala v Salzburg.⁴⁴ Bämmlerju se pripisuje velik opus liturgičnih rokopisov, predvsem

³⁸ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 89–90.

³⁹ Npr. salzburški misal iz leta 1492 v Celovcu, Univerzitetna knjižnica, IN III 12718, misal za red avguštincev observantov, 1491, v Bavarski državni knjižnici, BSB-Ink M-441, kjer hranijo še pogrebni obrednik (*obsequiale*) za regensburško diecezo, 1491 (BSB-Ink R-207), krakovski misal, po 1493 (BSB-Ink M-427) in še poznejša izdaja salzburškega misala, 1498 (BSB-Ink M-487).

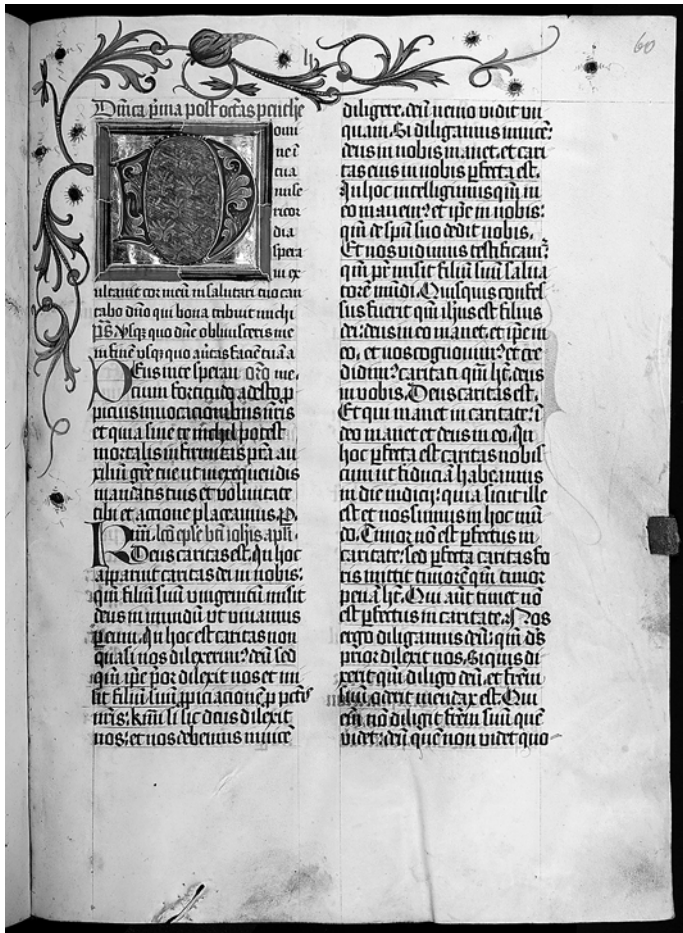
⁴⁰ Baumann: Die Druckerei Stuchs.

⁴¹ Izvod v Bavarski državni knjižnici dosegljiv on-line (BSB-Ink O-24).

⁴² Hägele, Thierbach: *Augsburg macht Druck*, str. 42–44.

⁴³ Izvod v knjižnici univerze v Manchestru (The John Rylands Library) ima napis »*Illuminator huius libri fuit Johannes Bamler de Augusta anno cccc sexagesimo octavo*«, tisti v Musée Conde, Chantilly, pa »*Johannes Bämmler de Augusta illuminator libri huius anno (14)68*«. Za slednje gl. Beier: *Missalien massenhaft*, Textband str. 65, op. 79; za izvod v Manchestru opazko v Pollard: *Catalogue of Books*, str. 52.

⁴⁴ Beier: *Missalien massenhaft*.



Slika 5: Salzburški misal – za primerjavo okrasa inicialke z okrasom inicialk v Slavinskem misalu - gl. slika 1 (Vir: Gradec/Graz, Univerzitetna knjižnica, cod. 131, fol. 60r)

misalov, za naročnike iz južnonemškega in avstrijskega območja, ki so mu po letu 1472 sledili še tiski z ročno okrašenimi inicialkami. Razume se, da tega dela ni opravljal sam in je med svojimi pomočniki imel tudi iluminatorje, ki so bili zadolženi za okraševanje inicialk – sam je bil namreč večš tudi figuralnega upodabljanja, kot ga kažejo historizirane inicialke in kanonske slike v njegovih rokopisih. To okrasje se je s časom slogovno rahlo spreminjalo – zadnja dela izvirajo iz zadnjega desetletja 15. stoletja –, medtem ko so našemu kodeksu najbližji rokopisi iz okoli leta 1480. Seveda se moramo zavedati, da je naš kodeks le skromen izdelek, ki se ne more primerjati s kodeksi, narejenimi po naročilu bogatih cerkva in samostanov, vendar so tesne podobnosti v detajlih očitne. Tu gre za pretanjene vitice, ki na margini oklepajo inicialko in robove besedila, z globoko razklanimi lističi z zvijajočimi se konci ter modrimi ali rožnatimi cvetovi koruznice in cvetovi orlice v modrih in vijoličnih odtenkih, tako rekoč podpis Bämleerjeve delavnice.⁴⁵ Po dostopnih objavah lahko v tej zvezi navedemo misal cod. 131 v graški univerzitetni knjižnici, ki je bil kupljen leta 1482 in je moral glede na to nastati malo pred tem (slika 5).⁴⁶ Temu misalu je blizu antifonar za samostan dominikank Heilig-Kreuz v Regensburgu iz leta 1479.⁴⁷ Skladnost oblik je očitna in ne pušča dvoma, da je bil naš kodeks iluminiran v delavnici Johannes Bämleerja v Augsburgu.

Na osnovi ugotovitve, da je Slavinski misal nastal v Augsburgu, je mogoče tudi bolje osvetliti njegovo vsebino. Kot mesti, v katerih so v poznem 15. in zgodnjem 16. stoletju za nemške dežele izdelali največ misalov in drugih liturgičnih knjig, se običajno navajata Augsburg in Nürnberg.⁴⁸ Vendar se je ta dejavnost v Nürnbergu razcvetela šele s tiskom, medtem ko je Augsburg ob enako obsežni produkciji tiskov časovno in količinsko prednjačil na področju rokopisov. Glede na naročila za rokopisne misale iz različnih dežel Južne Nemčije in Avstrije – predvsem Salzburga, zatem tudi Passava in Sekove –,⁴⁹ si lahko

⁴⁵ Beier: Buchmalerei, str. 38.

⁴⁶ Beier: *Die illuminierten Handschriften*, Textband, str. 328–329, Tafelband sl. 681–683. Gl. tudi Beier: *Missalien massenhaft*, Tafelband, sl. 31; Beier: *Buchmalerei*, sl. 2.

⁴⁷ Beier: *Buchmalerei*, sl. 1.

⁴⁸ Za Augsburg posebej gl. Hägele, Thierbach: *Augsburg macht Druck*.

⁴⁹ En salzburški misal iz Bämleerjeve delavnice s tipično iluminiranimi inicialkami, kupljen leta 1484, je našel pot tudi v mariborski Nadškofijski arhiv; Golob: *Katalog*, str. 116–126, Ms. 18.

mislimo, da so kopisti v Augsburgu imeli na voljo dovolj predlog, da so lahko sledili lokalnim rabam. Kako je bilo z Oglejem, ne vemo. Podpisanemu ni znano, ali je bil doslej registriran kak oglejski rokopisni misal, ki bi nastal v Augsburgu. Leta 1494 je pri Erhardu Ratdoltu, najpomembnejšem augsburškem dobavitelju liturgičnih tiskov, izšel oglejski misal, edini od diecez južno od Alp, vendar lahko to naročilo pripišemo dejstvu, da je Ratdolt med letoma 1476 in 1486 deloval v Benetkah, torej so ga morali v patriarhatu poznati že od prej.⁵⁰ Kljub temu je moralo biti to, da so v Augsburgu izdelovali tudi misale za oglejsko rabo, širše znano, sicer ključarji cerkve v Zalogu ne bi dobili namiga, naj se za nabavo misala obrnejo prav na Augsburg. Kakor koli že, za nas so pomembnejši tisti deli našega misala, ki jih je kompilator verjetno zaradi pomanjkanja predlog vzela iz drugih misalov. Videli smo, da tu prednjači salzburški misal, ki so ga v Bämalerjevi delavnici izdelali v več primerkih, vendar obstajajo tudi povezave s passavskim misalom in sploh z misali južnonemških diecez, medtem ko je nekaj izposoj enkratnih.

Ostane nam še podpis pod zadnjim stolpcem na fol. 85v (75v; slika 2). Doslej smo ga brali kot Franciscus Preming in ga imeli za kopista kodeksa.⁵¹ Prvo, kar nam pade v oči, je to, da je pisava tega podpisa kljub isti velikosti črk in istemu črnilu drugačna, kot je v stolpcih nad njim. Ni mogoče, da bi bila to ista roka. Je bolj izostrena in dinamična. Še najbližja je pisavi kolofona na zadnjem foliju. Ob upoštevanju tega, da se je imenovani pri svojem podpisu na fol. 85v moral prilagoditi manjši velikosti črk glavnega besedila, bi si upali trditi, da je prav on tudi pisec kolofona, kjer je imel več svobode (slika 4).⁵² Torej ne gre za kopista kodeksa. Drugo vprašanje je, ali se njegov priimek res glasi Preming. Pikica, ki naj bi označevala črko i, ni nad njo, marveč je pomaknjena nazaj na sredino tega, kar naj bi bilo črka m. Tu se moramo spomniti na vlogo takšne pikice v knjižni gotici. Samostojen, nepovezan i je bil dobro razpoznaven in pikice ni potreboval. V povezavi s črkami, zgrajenimi s pokončnimi črticami, kot je i, recimo m, n ali u, pa so ga morali označiti s pikico. V našem primeru pikica torej ne označuje črke i pred -ng, ki se dobro loči od drugih, marveč črko v sklopu, ki se nam kaže kot m. Imamo dve možnosti, ali »ni« ali »in«, torej »Prening« ali »Preining«. Razume se, da gre za drugo možnost. Polno ime našega podpisovalca je potemtakem Franciscus Preining.

Ko pretehtamo priimka Preming ali Preining, ugotovimo, da prvi ne obstaja ali je sila redek.⁵³ Preming je sicer ime kraja na Spodnjem Bavarskem blizu Passava, od koder morda izvira znani priimek Preminger. Medtem je priimek Preining splošno razširjen po nemško govorečih deželah, danes tako kot nekdaj. Najdemo ga tudi v Augsburgu, in sicer prav v času, ko je nastal naš misal. Nosil ga je Jörg Preining (ok. 1450–1526/27), po poklicu tkalec, sicer pa kontroverzen laiški brat, pridigar ter avtor nemških izrekov in moralističnih pesmi na pragu verskega razkola.⁵⁴ Imel je sina po imenu Franz, ki se je še bolj radikaliziral in pristal med prekrščevalci. Tako pa je bilo tudi ime Jörgovemu mlajšemu bratu, ki je moral biti leta 1483 že med pokojnimi, ko je Jörg posvojil njegovo hčer.⁵⁵ Bi to lahko bil naš Franciscus? Kraj in letnice se lepo ujemajo.

⁵⁰ To je drugi oglejski tiskani misal, prvega je natisnil Valdorfer leta 1482 v Milanu.

⁵¹ Smolik: Slavenski kodeks, str. 205; Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 84, 86.

⁵² To se najbolj vidi pri črkah a in g. Pri prvi se opaža težnja po stisnjemem trebuhu črke in to, da se zgornja zanka na levi dotika trebuha in s tem zapira zunanji obris črke. Podobno zapira zunanji obris spodnja zanka pri črki g, medtem ko je njeno deblo (na desni) včasih rahlo spontano ukrivljeno in ni strogo pokončno. Tudi njen trebuh je bolj stisnjen kot v pisavi kopista kodeksa.

⁵³ Na svetovnem spletu ga ni bilo mogoče najti.

⁵⁴ Stammler: Preining Jörg; Liefländer-Koistinen: Preining, Jörg; monografska študija Liefländer-Koistinen: *Studien*.

⁵⁵ Liefländer-Koistinen: Preining, Jörg, stolpec 814.

Ne glede na to, ali je bil Franciscus Preining brat bolj znanega Jörga, kar je zelo verjetno,⁵⁶ ali ne, nam njegov podpis zadaja uganko. Če torej ni bil kopist, ali je bil zato vodja pisarske delavnice, ki je rokopis izdelala, ali le prekupčevalec z že izdelanimi kodeksi, ki se je kot lastnik »podjetja« ovekovečil, ko je bil rokopis končan? Kakor koli že, trgovina z rokopisi se ponaša z dolgo zgodovino. Sega v antiko, v zgodnjem in visokem srednjem veku, ko so rokopise »za božji lon« prepisovali v samostanih, skoraj odmre, a ponovno oživi s pojavom univerz in s tem povezano potrebo po študijskih besedilih, najprej v Italiji, nato v Franciji in zatem tudi drugje po Evropi.⁵⁷ Zaton samostanskih skriptorijev v 15. stoletju je spodbudil tudi vse obsežnejšo neodvisno produkcijo liturgičnih rokopisov, tako v organiziranih delavnicah, kot je bila Bämlejeva, kot tudi spod individualnih pisarjev, ki so delali vnaprej za prodajo in zato bili bolj odvisni od prekupčevalcev.⁵⁸

Naposled nas čaka še – seveda popolnoma spekulativna – rekonstrukcija tega, kako sta lahko potekla izdelava in nakup našega kodeksa. Pri tem se lahko opremo na naslednji točki. Najprej je to razlika v črnilu Preiningovega podpisa na fol. 85v (75v; slika 2) in kolofona na zadnjem foliju (slika 4), kar pomeni, da nista istočasna, zatem razlika v pisavi obeh dodatkov v bastardi, maše za sv. Janeza in Pavla (fol. 86r–86v; 76r–76v) ter mašnih molitev za sv. Danijela na fol. 87v (77v; slika 3). Tudi to pomeni, da sta bila ta dodatka vpisana ob dveh različnih priložnostih, najprej maša za sv. Janeza in Pavla ter šele zatem molitve za sv. Danijela. Ob predpostavki, da je bil Preining le vodja pisarske delavnice ali samo trgovec z rokopisi in ne kopist kodeksa, si lahko predstavljamo, da se je, ko je bil kodeks v prvotni sestavi končan, podpisal prav na koncu obstoječega besedila. Kar zadeva iluminacijo, jo je po Preiningovem naročilu prispeval nekdo iz Bämlejeve delavnice. Kar zadeva oba omenjena dodatka, napisana v bastardi, je poleg razlik v pisavi treba upoštevati tudi to, da so bila besedila za sv. Danijela glede na to, kar smo o njih napisali, v Augsburgu teže dosegljiva ali pa jih tam sploh ni bilo. Zato moramo dopustiti možnost, da so bila v kodeks vpisana šele po nakupu nekje na slovenskem ozemlju. – Ko se je ponudila priložnost za prodajo kodeksa, je Preining zamenjal del z mašnim kanonom z drugim, verjetno s cenejšim, a tudi iluminiranim v Bämlejevi delavnici.⁵⁹ Nato je po naročilu kupcev dal vpisati besedila za mašo sv. Janeza in Pavla ter blagoslov vode, prva v bastardi, druga zaradi večjega pomena v teksturi. Za oboje smo zapisali, da je moralo biti povzeto po misalih z območja severno od Alp. Takšen, najbrž še brez molitev za sv. Danijela, je kodeks prešel v roke zastopnikov cerkve sv. Danijela v Zalogu, medtem ko je prodajo Preining ovekovečil v kolofonu. Sledila je vezava, verjetno kar v Augsburgu.⁶⁰ Prav v zadnji fazi nastajanja našega kodeksa, mogo-

⁵⁶ Na moje pisno vprašanje mi je dr. Luise Liefländer-Leskinen, kot se sedaj piše, avtorica monografije in leksikalnega članka o Jörgu Preiningu, v elektronskem sporočilu (16. 7. 2022) ljubeznivo pojasnila, da obstaja velika verjetnost, da je v Ms 2000 podpisani Franciscus Preining identičen z Jörgovim bratom, vendar podatkov, ki bi to trdno zagotovili, nima.

⁵⁷ Temeljno delo je še vedno Kirchhoff: *Die Handschriftenhändler*.

⁵⁸ Nekaj o tem Kirchhoff: *Die Handschriftenhändler*, str. 119 in dalje; sicer pa, kolikor je podpisnemu znano, kakšnega temeljnega dela o produkciji in distribuciji liturgičnih rokopisov v poznem srednjem veku, pred uveljavitvijo tiska in vzporedno z njim, še ni.

⁵⁹ To, da je bil kanon, neoštevilčen ali posebej oštevilčen, naknadno vrinjen v kodeks, v augsburških misalih iz Bämlejeve delavnice ni bila kakšna posebnost. Za primer navedimo Ms 8 v Mariboru (pred letom 1484; Golob: Katalog, str. 117, št. 15) in Ms 131 Univerzitetne knjižnice v Gradcu (pred letom 1482; Beier: *Die illuminierten Handschriften*, str. 328, št. 101), vendar tam, kot kaže izvirna foliacija, zato ni bil odstranjen kak izvirni del kodeksa.

⁶⁰ Osnovni okrasni motiv na platnicah je tako imenovano granatno jabolko, tekstilni (brokatni) vzorec, običajen v stenskem in tabelnem slikarstvu tega časa, vendar je pogost tudi v knjižnih vezavah nemških dežel. Najdemo ga skoraj povsod, tudi v Nürnbergu, vendar v različnih izvedbah. Našemu kodeksu so glede prefinjenosti in zračnosti v izdelavi tega motiva najbližje izdelki nekega anonimnega mojstra, ki ga je Ernst Kyriß lokaliziral v Augsburg in njegovo delovanje omejil na čas okoli leta 1477 do leta 1497 (skupina *Blüte frei*; Kyriß: *Verzierte gotische*

če že na našem ozemlju, je – kot je mogoče domnevati – nekdo zapisal še molitve za sv. Danijela v prosti desni stolpec predzadnjega folija.⁶¹

Tako nekako bi lahko bila zgodovina našega kodeksa. Po eni strani nam ta s konkretnim primerom razkriva slabo dokumentirani promet z liturgičnimi rokopisi naših cerkva v srednjem veku, po drugi pa dodaja kamenček v mozaiku, kot smo zapisali, še slabo raziskane produkcije in distribucije liturgičnih rokopisov v širšem kulturno-zgodovinskem prostoru.

Priloga 1: Misal Ms 1757 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani⁶²

Kodeks je dočakal naš čas okrnjen. Manjkajo mu začetni foliji, na prvem ohranjenem foliju se začne tretja božična maša, pred tem so zapisane tri molitve vseh svetnikov v mašah adventnega časa, katerih prva se je začela že na prejšnjem, iztrganem foliju.⁶³ Dalje je iztrgan del svetniških maš med praznikoma sv. Marije Magdalene (fol. 34v) in sv. Ožbalta (fol. 35r), naposled je iztrgan zadnji del sanktorala, tako da je na zadnjem foliju (fol. 46v) še zadnji verz sekvence v maši za sv. Katarino. Tu lahko pričakujemo konec sanktorala za posamezne svetnike, morda prav s sv. Katarino (25. 11.), in nadaljevanje s skupnimi mašami za posamezne kategorije svetnikov, Marijine maše za posamezna liturgična obdobja in priložnosti ter votivne maše. Žal ne vemo, kaj je bilo na začetku kodeksa, koledar, priprave na mašo z blagoslovom soli in vode, mašni kanon s prefacijami, ki ga v sredini kodeksa ni, a glede na omenjene molitve vseh svetnikov gotovo prva nedeljska maša v adventu. Ker sta bila v neokrnjenem kodeksu temporal in sanktoral, seveda z reduciranim številom maš, popolna, ne moremo govoriti o delnem misalu,⁶⁴ kvečjemu o okrajšanem (*missale abbreviatum*). Na to, kje bi kodeks lahko nastal, nas usmerja pisava, knjižna gotica z nekaj posebnostmi, kot so zgoraj razklani konci stebel v črkah b, h k in l v obliki lastovičjega repa in poudarjena prečna črtica pri črki t, tako da se ta jasneje razlikuje od črke c. Takšno pisavo zasledimo okoli leta 1400 na Češkem (*Biblija kralja Venčeslava*, 1390–1400), a predvsem na Dunaju, vzorčno v nemškem *Rationale Durandi* (do 1403–1406; Avstrijska nacionalna knjižnica, cod. 2765). Nataša Golob je v tem krogu dunajskih rokopisov našla tudi tesne vzporednice za (edino) inicialko P(uer) na fol. 2r.⁶⁵ Pri sicer naravnem sklepanju, da je naš kodeks dunajsko delo, pa se zatakne. Misal je služil oglejski rabi, o čemer pričata maši sv. Hilarija in Tacijana (16. 3.; fol. 22v) in sv. Mohorja in Fortunata (12. 7; fol. 33r), na drugi strani pa ni zavetnikov passavske dieceze, kamor je takrat še sodil Dunaj, kot sta poleg sv. Štefana mučenca sv. Valentin in sv. Maksimilijan, a

Einbände, Textband, str. 63–64, 148; Tafelband II, str. 36–39). Najbrž gre celo za njegovo delo. Pri znanih nürnberških knjigovezcih Johannu Sulzpachu (ok. 1468–1473) in Johannu Steindorfu (1474–1486) in tudi pri Jörgu Schapfu v Augsburgu (ok. 1469–1486) (zanje gl. Kyriß, *Verzierte gotische Einbände*, Textband, str. 52–53, 54) so elementi tega motiva debelejši in bolj stisnjeni.

⁶¹ Nataša Golob pisavo opredeljuje kot zgodnjehumanistično kurzivo; prim. Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 88. Dejansko gre za pisavo, ki bi lahko bila glede na listinsko in drugo pisno gradivo tega časa na Slovenskem domača med kleriki za vsakdanjo rabo.

⁶² Kodikološka obravnava Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68–73, št. 5.

⁶³ To so *Conscientias nostras quaesumus domine*, *Munera nostra quaesimus domine oblata* in *Perceptis domine salutaribus sacramentis*. Te molitve so se poleg tistih v čast Device Marije običajno brale med mašo za prvo adventno nedeljo. Da bi bila to molitev med oblačenjem duhovnika oziroma škofa (Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 70), ne drži.

⁶⁴ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 68.

⁶⁵ Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 72–73, z bibliografijo. – Foliacija je moderna in se začneja s fol. 2 v veri, da je bil pred tem iztrgan en list. Zagotovo jih je bilo več.

tudi sv. Koloman.⁶⁶ Ker smo že navedli vsebino prvega ohranjenega folija, lahko v tej zvezi opozorimo tudi na omenjene tri molitve za vse svetnike. Od teh treh se le ena, prva, pojavlja tako v misalu za passavsko diecezo (MP, fol. 1v) kot tudi v oglejskem misalu (MA, fol. 1v), medtem ko se vse tri pojavljajo v salzburškem (MS, fol. 1v), freisinškem iz leta 1492 (fol. 8v) in augsburškem misalu iz leta 1496 (fol. 1r–1v). Če je kodeks res nastal na Dunaju, potem po naročilu kakega premožnejšega klerika oglejske dieceze, ki se je tam večkrat mudil ali tudi – kar je še najverjetneje – študiral. Kot predfolij je uvezena obrezana, na hrbtni strani drugotno popisana⁶⁷ pergamentna listina škofa Andreja, sufragana patriarha Ludovika Tecka, iz leta 1435, naslovljena na prošta v Dobrli vasi (*praeposito Monasterii Vallis Junensis*), pač v funkciji spodnjekoroškega arhidiakona, v zadevi župnika v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, obtoženega konkubinata. Upošteva je to listino in njeno popisano hrbtno stran, lahko upravičeno domnevamo, da je bil kodeks po letu 1435 – glede na hrbtno stran v zadnji četrtini 15. stoletja – zvezan v Dobrli vasi in da je bil v tamkajšnjem samostanu regularnih kanonikov do takrat tudi v rabi.⁶⁸

Priloga 2: Internetni viri, uporabljeni za ta prispevek

Raziskave, ki smo jih opravili v povezavi z misalom Ms 2000 Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, so danes neprimerno lažje kot pred desetletjem. Za analitične primerjave je na medmrežju raziskovalcem na voljo veliko v celoti digitaliziranih liturgičnih rokopisov iz srednjega veka, predvsem pa zgodnjih tiskov. Glede tega prednjači Bavarska državna knjižnica v Münchnu. Na drugi strani pa je več podatkovnih baz s posameznimi liturgičnimi besedili, ki omogočajo vpogled v njihovo funkcijo v obredju in zemljepisno razširjenost, pri čemer je največ takšnih, ki se ukvarjajo s koralnimi napevi. Za besedila je naju-

⁶⁶ Na tem mestu lahko za primerjavo pritegnemo tako imenovani kranjski misal Ms 19 v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani iz leta 1410, nastal po naročilu kranjskega župnika Kolomana de Manswerdeja. Četudi je to *missale plenum* in namenjen oglejski rabi, ima v koledarju tudi le dva oglejska praznika, sv. Kancija, Kancijana in Kancijaline ter sv. Mohorja in Fortunata. Na drugi strani pa ima vrsto severnjaških svetnikov, ki jih v oglejskem koledarju ni. Med temi vzbujata pozornost Adalbert-Vojteh (23. 4.) in Venceslav (28. 9.), češka svetnika, katerih kult se je že zgodaj razširil na območju severno od Alp in sta zašla tudi v koledar passavskega misala. To dejstvo je mogoče razložiti s tem, da je bil kranjski župnik po rodu iz Mannswörtha v bližini Dunaja. J. Smrekarju, ki je doslej najizčrpnje predstavil vsebino tega misala (Smrekar: Stare mašne bukve, o koledarju stolpci 37 in dalje), te okoliščine še niso bile znane, zato bi bilo dobro, da se misal raziše tudi glede razmerja do passavskega misala. O tem umetnostno nadvse pomembnem rokopisu sicer gl. Kos, Stele: *Srednjeveški rokopisi*, str. 167–168, št. 98.

⁶⁷ Gre za del maše za posvetitev cerkve, in sicer od berila iz Janezovega razodetja (*Vidi civitatem sanctam Jerusalem*) do prošnje po obhajilu (*Deus qui ecclesiam tuam sponsam*). Besedila se ujemajo tako z Ms 2000 kot tudi z MA in MP, razen v prošnji nad darovi (*secretum*). Ta se v Ms 2000, MA in MP glasi *Annue quaesumus domine precibus nostris*, tu pa *Annue festivitatis cultu supplices te domine*, tako kot v MS. Nataša Golob, ki sicer besedil ne prepozna in jih ima za »skice za pridige, ki izhajajo iz Razodetja in psalmov« (Golob: *Srednjeveški rokopisi*, str. 70), datira pisavo, bastardo, v tretjo četrtino 15. stoletja. Če upoštevamo, da je listina v podolžnem formatu kar krepko odrezana na desni strani – če jo obrnemo in postavimo pokonci, na vrhu hrbtno strani –, potem lahko sklepamo, da je bila na tej strani napisana celotna maša. Z malo domišljije si ni težko predstavljati, da si jo je duhovnik prepisal na hrbtno stran te ne več aktualne listine zato, da bi mu za opravljanje maše pri posvetitvah cerkva ali njihovom obhajanju na terenu ne bi bilo treba s seboj vzeti celega misala.

⁶⁸ Najbrž je le slučaj – ali tudi ne –, da je v matriki dunajske univerze v spomladanskem terminu leta 1397 zabeležen vpis dobrolskega kanonika Gašperja Fiegerja, o katerem se sicer nič ne ve. Vpis se glasi: *Caspar Fieg(er) de Karinthia canonicus regularis in Eberndorff*; po posnetku izvirnika v arhivu dunajske univerze (Univesitätsarchiv Wien), Matrikel M 1 (1377–1420), fol. 34v; on-line: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/objects/o:883948/methods/bdef:Book/view>. Fiegerji so sicer bili podjetniška družina iz Halla na Tirolskem, obogatela z rudniškimi posli in pozneje plemenitena. Bi bil lahko on naročnik misala?

porabnejša baza *Usuarium* madžarske raziskovalne platforme Strigonometer,⁶⁹ ki črpa iz stotin rokopisov in tiskov iz vseh delov Evrope ter svoj fond stalno dopolnjuje. Ima več oddelkov, poleg neposrednega iskanja besedil seznam knjižnic in posameznih virov s klikom za digitalizirano objavo na medmrežju in koledar z navedbo virov, ki navajajo obhajanje svetniških praznikov na določen dan. Bolj specializirana baza s srednjeveškimi liturgičnimi besedili je *Iter Liturgicum Italicum* Giacomina Baroffia, omejena na vire italijanskega izvora. Posebej koristen je oddelk *Orationale Sanctorum Italicum* s posebnimi molitvami za posamezne svetnike, ki se med drugim napaja iz vseh pomembnih najstarejših rokopisov. Druge tu uporabljene podatkovne baze se omejujejo na notirana (nevmirana) besedila, vendar kljub temu koristijo pri interpretaciji posameznih besedil. *Cantus* in *Cantus Index* imata skupno bazo melodij, označenih z identifikacijsko kodo (ID), ki velja tudi za njihova besedila. *Cantus planus Regensburg*, projekt Muzikološkega inštituta regensburške univerze, pa je za nas pomemben zato, ker v posebnem oddelku obravnava oglejske rokopise v primerjavi z regensburškimi, pri čemer so upoštevani vsi znani notirani rokopisi oglejskega izvora, iz Ogleja, Čedadada in drugih nahajališč. To nam je bilo v veliko pomoč, ker oglejskih liturgičnih rokopisov, ki pridejo v poštev za naša raziskovanja, v nasprotju z drugimi ni digitaliziranih in dosegljivih na medmrežju. Kot smo omenili, je to pomembno tudi zato, ker se oglejski tiskani misal v marsičem razlikuje od starejših rokopisnih in zato ne zrcali popolnoma oglejske liturgije v starejših obdobjih.

VIRI IN LITERATURA

PRIMERJALNI VIRI

- ◊ *Agenda dyocesis Aquilegensis*. Venezia: Johannes Amman, 1495 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Inc. c.a. 1172).
- ◊ *Agenda Herbipolensis*. Basel: Michael Wenssler, 1479 (po digitaliziranem izvodu, Universitätsbibliothek Freiburg i. Br., Sack Nr. 33).
- ◊ *Agenda Olomucensis*. Nürnberg: Georg Stuchs, 1498 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Inc. c.a. 1463f).
- ◊ *Agenda secundum rubricam Ecclesie Cathedralis Saltzburgensis*. Basel: Jakob Pfortzheim, 1511 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Liturg. 025).
- ◊ *Agenda seu Benedictionale secundum usum sancte ecclesie pataviensis*. Venezia: Joannes Hamann, 1498 (po digitaliziranem izvodu Universitätsbibliothek Wien, Ink 23.H.3).
- ◊ *[Missale Aquileiense]*. Augsburg: Erhard Ratdolt, 1494 (po digitaliziranem izvodu, NUK, tu okrajšano MA).
- ◊ *[Missale Frisigense]*. Augsburg: Erhard Ratdolt, 1492 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 Inc. c.a. 2741).
- ◊ *Missale Quinqueecclesiense*. Basel: Michael Wenssler, 1487 (po digitaliziranem izvodu, Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbütel, H: S456 2o Helmst.).
- ◊ *Missale Pataviense*. Venezia: Petrus Liechtenstein, 1493 (po digitaliziranem izvodu, The Library of Congress, Washington DC; tu okrajšano MP).
- ◊ *Missale Ratisbonense*. Bamberg 1518 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 l. impr. membr. 17)
- ◊ *Missale Romanum*. Firenze: Lucantonio Giunta, 1501 (po digitaliziranem izvodu, Bayerische Staatsbibliothek, München, Res/Liturg. 828; tu okrajšano MR).

⁶⁹ Natančnejši podatki o tej bazi in drugih tu naštetih so v bibliografiji na koncu tega prispevka.

- ◊ *Missale Saltzburgense*. Venezia: Petrus Liechtenstein, 1507 (po digitaliziranem izvodu, v Bayerische Staatsbibliothek, München, 2 Liturg. 300; tu okrajšano MS).
- ◊ *Missale Strigoniense*. Nürnberg: Koberger, 1484 (po objavi Déri, Blasius: *Missale Strigoniense*. Budapest: Kiadó, 2009).

LITERATURA

Baumann, Valter: Die Druckerei Stuchs zu Nürnberg (1484–1537). V: *Gutenberg-Jahrbuch*, 29, 1954, str. 122–128.

Beier, Christine: Missalien massenhaft. Die Bämle-Werkstatt und die Augsburger Buchmalerei im 15. Jahrhundert. V: *Codices Manuscripti* 48/49, Juni 2004, Textband (= Festschrift Gerhard Schmidt), str. 55–72, Tafelband, str. 66–78.

Beier, Christine: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Universitätsbibliothek Graz: Die illuminierten Handschriften 1400 bis 1550*. Textband, Tafel- und Registerband (= *Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Denkschriften 390 / Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien, V,1). Wien 2010.

Beier, Christine: Buchmalerei für Regensburg: Fünf Chorbücher aus Heilig Kreuz und die Geschichte ihrer Ausstattung im 15. Jahrhundert. V: *Litterae pictae: Scripta varia in honorem Nataša Golob septuagesimum annum feliciter compellentis* (ur. Tine Germ, Nataša Kavčič). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2017, str. 35–63.

Breko Kustura, Hana: Najstariji sakramentar srednjovekovne Istre iz 1050. godine u kontekstu europskih liturgijskih kodeksa. V: *Zbornik Odsjeka povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 26 (2008), str. 1–48

Brusatin, Maurizio: I canti di un graduale cividalese. Il codice lxxix del Museo Archeologico Nazionale di Cividale. V: *Forum Iulii. Annuario del Museo Nazionale di Cividale del Friuli*, XXVII, 2003, str. 189–206.

Camilot-Oswald, Raffaella: *Die Liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia*, Teilband I (= *Monumenta monodica medii aevi. Subsidia II*). Kassel etc.: Bärenreiter, 1997.

Deshusses, Jean: *Le Sacramentaire gregorien: ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits*. Fribourg Suisse: Editions universitaires, 1988.

Ebner, Adalbert: *Quellen und Forschungen zur Geschichte und Kunstgeschichte des Missale Romanum im Mittelalter*. Freiburg/Brsg: Herder, 1896.

Golob, Nataša: Katalog knjižnega slikarstva v srednjeveških rokopisih in prvotiskih. V: *Srednjeveške in renesančne knjižne umetnine iz zakladnice Nadškofije Maribor* (ur. Dragica Marinič, Igor Filipič). Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center Maribor, 2012, str. 38–232.

Golob, Nataša: *Srednjeveški rokopisi in rokopisni fragmenti: Narodna in univerzitetna knjižnica. I. del*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2021.

Hägele, Günter, Thierbach, Melanie (ur.): *Augsburg macht Druck. Die Anfänge des Buchdrucks in einer Metropole des 15. Jahrhunderts* (= Sonderausstellung des Diözesanmuseums St. Afra Augsburg, der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg und der Universitätsbibliothek Augsburg im Diözesanmuseum St. Afra in Augsburg vom 10. März bis 18. Juni 2017). Augsburg: Diözesanmuseum St. Afra, Staats- und Stadtbibliothek, Universitätsbibliothek, 2017.

Hänggi, Anton, Ladner, Pascal: *Missale Basileense saec. XI (Codex Gressly)*. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag, 1994.

Kirchhoff, Albrecht: *Die Handschriftenhändler des Mittelalters*, 2. izdaja. Leipzig: Selbstverlag des Autors, 1853.

Kyriß, Ernst: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet*, Textband, Tafelband I in II. Stuttgart: M. Hettler, 1951–1958.

Liefländer-Koistinen, Luise: *Studien zu Jörg Preining, ein Weber, Dichter und Laienprediger im spätmittelalterlichen Augsburg* (= Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik, 171). Stuttgart: Akademischer Verlag Heinz, 1986.

Liefländer-Koistinen, Luise: Preining, Jörg. V: *Die deutsche Literatur des Mittelalters* (ur. Wolfgang Stammeler, Karl Langosch). *Verfasserlexikon*, 2. izdaja, Bd. VII. Berlin: W. de Gruyter, 1989, stolpci 814–818.

Lietzmann, Hans D.: *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urtextemplar*. Münster: Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, 1921.

Lippe, Robert: *Missale Romanum Mediolani 1474. Vol. I: Text*. London: Henry Bradshaw Society, 1899.

Mittarelli, Giovanni Benedetto: *Annales Camaldulenses*, T. II. Venetiis: J. B. Pasquali, 1756.

Pollard, Alfred W.: *Catalogue of Books Printed in the XVth Century now in the British Museum. Part I*. London: Order of the Trustees, 1908.

Richter, Gregor, Schönfelder, Albert: *Sacramentarium Fuldense Saeculi X*. Fulda: Fuldaer Aktiendruckerei, 1912.

Salmon, Pierre: *Les Manuscrits Liturgiques Latins de la Bibliothèque Vaticane III: Ordines Romani Pontificaux Rituels Ceremoniaux*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1970.

Schmid, Bernhold: *Der Gloria-Tropus Spiritus et alme bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* (= Münchner Veröffentlichungen zur Musikgeschichte 46). Tutzing: H. Schneider, 1988.

Smolik, Marijan: Latinski rokopisni misal. V: *Knjižnica* 47 (2003), št. 4, str. 51–62.

Smolik, Marijan: Slavenski kodeks. V: *Slavenski zbornik* (ur. Janko Boštjančič). Vrhnika: Kulturno društvo Slavina, 2005, str. 203–212.

Smrekar, Jožef: Stare pisane mašne bukve kranjskega farnega arhiva. V: *Zgodovinski zbornik* I (1888), str. 7–14, 25–30, 37–46; II, 1889, str. 53–62, 71–78, 87–94, 101–108.

Snoj, Jurij: Il »ritus patriarchinus« nel settore orientale del patriarcato di Aquileia. V: Cristante, Lucio (ur.): *Antiqua Habita Consuetudine. Contributi per una storia della musica liturgica del Patriarcato di Aquileia. Atti del colloquio internazionale (Portogruaro 20 ottobre 2001)*. Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2004, str. 75–87.

Stammeler, Wolfgang: Preining, Jörg. V: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* (ur. Karl Langosch), Band III. Berlin: W. de Gruyter, 1941, stolpci 927–945.

Ušeničnik, Fran: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji. V: *Bogoslovni vestnik* 4 (1924), str. 1–35, 97–127.

INTERNETNI VIRI

Cantus: A Database for Latin Ecclesiastical Chant - Inventories of Chant Sources: <https://cantus.uwaterloo.ca/> (dostop: 17. januar 2023).

Cantus Index: Catalogue of Chant Texts and Melodies: <http://www.cantusindex.org/home> (dostop: 17. januar 2023).

Cantus planus Regensburg: Data pool for research on Gregorian chant: <https://www.cantusplanus.de> (dostop: 17. januar 2023).

Iter Liturgicum Italicum. Centro di Eccellenza K. J. Feininger; Giacomo Baroffio: <http://www.centrofeininger.eu/iter-liturgicum-italicum/> (dostop: 17. januar 2023).

Misal (iz Slavine): <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-QKWNLTOR> (dostop: 17. januar 2023).

Orationale Sanctorum Italicum; gl. (Baroffio, Giacomo:) Iter Liturgicum Italicum

Usuarium: A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period: <https://usuarium.elte.hu/> (dostop: 17. januar 2023).

SUMMARY

MANUSCRIPT MISSAL MS 2000 OF THE NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY IN LJUBLJANA, KNOWN AS SLAVINSKI

The subject of this article is the manuscript missal MS 2000, kept at the National and University Library in Ljubljana and known as the Slavinski Missal, purchased from an antiquarian bookseller in 2018. It is a parchment codex with decorated initials, which, according to the information in the codex colophon, was purchased on October 25, 1481, for the church of St Daniel near Postojna, which was then a filial of the parish of Slavina. It is not a regular missal (*missale plenum*), but rather an abridged missal (*missale abbreviatum*), as there are no masses on regular Sundays and only a small number of holidays are included. Judging by the calendar of saints and the selection of mass texts, it belongs to the Aquileian Rite, but a large part of the texts is taken from the Salzburg missal and missals from the area north of the Alps. The missal could not have been produced by order of the church of St Daniel, as was previously believed, but rather it had been created for sale on the market because the mass texts for the feast of St Daniel were entered afterwards, just at the end of the codex. According to the decoration of the initials and the time of creation (around 1480), which show a close connection with the manuscripts from the workshop of Johannes Bämle, the codex must have been created in Augsburg and not in Nuremberg. Also false is the claim from previous publications that it was produced by one Franciscus Preming, who is said to have signed the body text. In fact, his name was not Preming, but Preining, and he was in all probability the younger brother of Jörg Preining, a well-known lay preacher and author of German moral quotes. It has also been shown that Preining's signature differs from the script of the text, so his role in the creation of the manuscript remains open. It is possible that he was the head of a scribal workshop or a dealer in manuscripts and in this capacity wrote the colophon on the last folio after the sale of the codex. The manuscript in question is a crucial source for research on the creation and dissemination of liturgical manuscripts in late mediaeval wider area of Central Europe due to the authentic data it includes.